

Egy korszak emlékállításai. Az emlékezet szervezése a demokrácia korában (1989–2004)

Az 1989-es politikai rendszerváltás a társadalmi átalakulás mellett a múltértelmezési stratégiák esetében is gyökeres változást hozott, a korábbi társadalmi és politikai konstellációk által felépített múltban is töréseket okozott. Társadalmi téren a leglátványosabb változásokat az egyéneknek a hatalmi csoportokhoz és rendszerekhez való viszonyulásának fellazulásában, társadalmi drámáiban lehetett folyamatosan receptálni. A bizalomvesztés eredményeképpen az állami intézmények, a hatalmi elit, és egyáltalán a hivatalosságok társadalmi legitimitás nélkül maradtak.

Az 1989-ig történő emlékezetszervezések nyomán megkonstruált múlt is természetesen elveszítette politikai és társadalmi legitimitását. Eric Hobsbawm szerint amikor a politikai rendszerek megváltoznak és a társadalmi kötelékek fellazulnak, a társadalmak (a társadalmi intézmények) az új hagyományok teremtése mentén rendezik át a viszonyokat (vö: E. Hobsbawm 1987).

A múlttal kapcsolatban kétféle magatartás jelentkezett a társadalmi és politikai intézmények legitimizációs stratégiáiban. Egyrészt a folytonosság tagadása, a korábbi társadalmak által létrehozott múlt elvetése az új történelmi rend érdekében. Az új történelmi rend nem kívánta a korábbi gazdasági-társadalmi-politikai viszonyokat folytatni. De másrészt, ezzel párhuzamosan vetődött fel a történelmi mélység igénye is annak problémája mentén, hogy miként lehet a jelent legitimálni, hogyan lehet megteremteni egyfajta folytonosságot a történelmi térben. Az új rendszer is szükségesnek tartotta, hogy ezt az új társadalmi rendet is a történelemből vezesse le. Szüksége volt a múltra azért is, mert azzal szemben határozta meg, illetve attól határolta el magát: a múlt így egyrészt meghaladásra került, másrészt példaként szolgált.

Az 1989 és 2004 közötti időszakról már az előzetes vizsgálódások alapján megállapítható, hogy a kolozsvári emlékezetkonstruálás egyik legtermékenyebb időszaka. A másfél évtized alatt 177 emléktáblát, szobrot és emlékművet avattak.

A továbbiakban az 1989-es változások nyomán alakuló múltkonstruálási tendenciákat szeretném alaposabban megvizsgálni. Melyek azok a narratívák, amelyeket az előző korok történelmi reprezentációiból mellőzött vagy láthatatlanná tett az új rendszer? Milyen narratív reprezentációkat fogadtak el és tartottak meg, illetve milyen múltat hoztak felszínre a különféle intézmények? Hogyan zajlott az emléktáblák és szobrok állítása, az emlékezet kihelyezése, a kollektív emlékezet szervezése?

Felszámolt hagyomány – a felejtés ritualizálása

1989 decemberében a rendszer ellen tüntető, megbolyduló tömeg elárasztotta a központi utcákat és tereket. Ezek a terek korábban a hatalom ellenőrzése, felügyelete alatt álltak. Ezekben a forradalmi napokban megtörtént a nyilvános tér „össznépi” beélése: a végighömpölygő tömeg nemcsak betöltötte a tereket – a diktatórikus rendszer tiltotta a nagyobb csoportosulásokat –, hanem rituálisan birtokába is vette. A birtokbavétel szimbolikus és gyakorlati gesztusokkal, az előző rendszer „népítéletszerű” megsemmisítésével járt: leverték azokat az emléktáblákat, megrongálták vagy összetörték azokat az emlékműveket, amelyek a kommunista rezsim helyi szimbólumai, ideológiai reprezentációi és ikonjai voltak.

A kommunizmus alatt létrehozott, a szocialista ideológia számára fontos emléktáblákat és emlékműveket kivonták a nyilvános térből. Ezekkel együtt felszámolták egyes korábban követendő példaképeknek tartott személyiségek, ideológiailag elfogadott habitusok, a rendszert megalapozó és fenntartó események mementőit.

A „felszabadító szovjet hősök” megnevezéssel a hivatalos diskurzus is csak idézőjelesen élt. A Dermata Bőr és Cipőgyár – újabb nevén Clujana – gyár udvarán álló, a szovjet katonák kolozsvári bevonulásának állított emlékművét 1989 után távolították el [378.]. A Kolozsvár környéki harcokban elesett szovjet tisztnek emlékoszlopát [375.] és a katonák harcokocsis emlékművét [376.] 1990 decemberében – az új rendszer emlékezetének kialakításakor, a forradalom évfordulója előtt – bontották el véglegesen. Az utóbbi emlékműre a forradalom után a PLECAȚI/ DINCOLO DE/ NISTRU ('Menjetez a Dnyeszteren túlra!') firkálás került. Az elbontott emlékműveket módosított alakzatban a város kevésbé központi helyén, a Hősök temetőjében, a szovjet katonák parcellájában helyezték el.

Az antifasiszta és kommunista hősök, személyiségek emléktábláinak és emlékműveinek nagy részét – azokét, akik deklaráltak a kommunista ideológiát képviseltek – összetörték vagy eltávolították. A munkásosztály ikonikus és helyi alakjainak, Gheorghe-Gheorghiu Dej [404., 405.], Ilie Pintilie és Breiner Béla [408.], Józsa Béla [387., 417.], Czeller Ludovic (Czeller Lajos) [464.] emlékezetének szánt emléktáblákat és emlékműveket az 1989-es események után számolták fel a nyilvános terekből. Részben – az emlékeztető megfogalmazása okán – ide sorolható Emil Isac emléktáblája [425.] is, amelyet csak 1998-ban távolítottak el. Dirjan Traian repülőtest mellszobrát [411.] 1996 után tüntették el a Porcelángyár udvaráról, a Suciú Aurel őrmester emlékoszlopa [427.] viszont sértetlenül maradt az Unirea gépgyár udvarán.

A munkásosztály és a kommunista párt intézményeinek, székházainak emlékeztetői a nyilvános felejtésre ítélt rendszert legitimáltak, így az új rendszer számára a vállalhatatlan múlt reprezentációit jelentették. Leverték vagy eltávolították az RKP és az egyesült szakszervezetek székházának [395.], a munkásszakszervezetek székházának [394.], a CFR szakszervezete székházának [404., 405.], a Szovjetunió Barátainak Társasága székházának [430.] és az *Igazság* illegálisbéli kiadójának [459.] emléktábláit.

A szakszervezeti gyűlések és munkásmozgalmak emlékezetét, amelyet – az új rendszer értelmezésében – a kommunista rezsim kisajátított, ugyanígy mellőzték. A vasúti és bányászati munkások gyűléseinek és sztrájkjainak helyszínein állított emléktáblákat és emlékművet [404., 405., 406., 407.] kivétel nélkül elbontották. (Később egyik emléktáblát átalakítva – a pártra utaló és a burzsoá rendszert elmarasztaló sorokat törölve

– újraállították [420.] A kommunisták 1939-es illegális értekezletének emléktábláját [408.] és a munkásvértanúknak a szamosfalvi laktanya udvarán álló emlékművét [421.] is megsemmisítették.

A múltteremtés irányultságai

A kommunista diktatúra megdöntése a vélemények pluralizálódásának lehetőségét is jelentette, illetve azt, hogy ezek a többes felfogások a nyilvánosság szintjén is megjelenhessenek. Akárcsak a többi közép-európai posztkommunista társadalmakban, Romániában is megtörtént a nemzet fogalmának a társadalmi-politikai átértelmezése, a sztálinista/kommunista népfelfogás felszámolása. (Hozzá kell tennünk, hogy Romániában a nemzeti nacionalizmus korszakától kezdődően a sztálinista népfelfogás nagyon sokat veszített tényleges tartalmából.) A nemzet és állam, nemzet vs. állam fogalmának újragondolása és politikai értelmezése ebben a régióban is a román és magyar nacionalista törekvések keresztútjába került. Előtérbe került a múlt, a történelem, a tér nemzeti keretekben és politikai küzdőtereken történő (át)értelmezése is.

A folyamat értelmezésére szükségesnek tartom bevezetni a nacionalizmusok fogalmát mint olyan ideológiát és cselekvésformát, amelynek jegyében zajlott a korszak emlékezési gyakorlatának nagy része. Rogers Brubaker nyomán megkülönböztetem a többségi és a kisebbségi nacionalizmusokat. Az új államok vagy újra függetlenné vált államok nacionalizmusát a szerző „*nemzeterősítő*” *nacionalizmusnak* nevezi. „Erre az »államalkotó nemzet« nevében megfogalmazott követelések a jellemzőek. A nemzetet etnokulturálisan definiálja, és élesen megkülönbözteti az állampolgárok összességétől. Az »államalkotó nemzetet« az állam legitim tulajdonosának tekinti. De úgy véli, hogy az államalkotó nemzet – hiába tett szert »saját államra« – a függetlenség megszerzése előtti diszkrimináció következményeként még mindig hátrányos kulturális, gazdasági és demográfiai helyzetben van. Ezért az államhatalomnak a múltat orvoslendő és kompenzáló elő kell mozdítania az államalkotó nemzet sajátos érdekét.” (R. Brubaker 1996a: 27.) Rogers Brubaker a *nemzetiesítő állam* (*nationalizing state*) kifejezést használja, amely a *nemzetállam* (*nation-state*) terminushoz képest arra utal, hogy dinamikus politikai beállítódásról, folyamatról van szó, amelynek képviselőire az jellemző, hogy az államot „megvalósulatlan” nemzetállamnak tekintik (R. Brubaker 1996b: 63).

A *nemzeti kisebbségek nacionalizmusát* a szerző a „politikai tér nemzeti vonalak mentén való átszervezésének terméke”-ként határozta meg. „A kisebbségi nacionalizmus jellegzetességei közé tartozik, hogy a kisebbségi csoportot kifejezetten »nemzeti«, és nem merőben »etnikai« szemüvegen keresztül látja; hogy követeli a kisebbség eltérő etnokulturális nemzetiségének állami elismerését; és hogy igényt tart bizonyos kollektív – nemzetiségen alapuló – kulturális és politikai jogokra.” (R. Brubaker 1996a: 28.)

Rogers Brubaker további megállapításokat is tett, amelyeket az elemzés szempontjából fontosnak tartok: 1. nemcsak a többség és kisebbség, hanem azokon belül is a pozíciók és az alapállások differenciálódása észlelhető; 2. mindkettő egyfajta dinamikus változó „kompetitív mező”, amelyeket különféle társadalmi csoportok, szervezetek, pártok, mozgalmak és politikai vállalkozók kisajátítanak, miközben reprezentálni igyekeznek a csoportot befele és kifelé, illetve mindegyik a csoport legitim reprezentá-

lásának monopolizálását tartja szem előtt; 3. a kisebbség képviselőire emellett jellemző az is, hogy az elismerésért és jogokért küzdve felépítik a nemzetileg elnyomó vagy nemzetiesítő állam vízióját, amely hivatkozási alapot szolgáltat a nemzeti kisebbség mozgósítására; 4. a nemzetiesítő állam résztvevői implicit (kívülről, a nemzeti kisebbség felől észlelt gyakorlat) vagy explicit (diskurzusok szintjére emelt gyakorlat) projekteket fogalmazznak meg az állam „valóságos” nemzetállammá tétele érdekében (vö: R. Brubaker 1996b: 60–66).

Az 1989 utáni időszakban markánsan elkülönült egy periódus: a Gheorghe Funar polgármesterségének korszaka (1992–2004). A városvezető már első kampánybeszédeiben a múlt etnikus és ideologikus átértékelését hangsúlyozta, a román történelem megjelenítését (emléktáblák és szobrok állítását) ígérte, a központ „visszaadását” a román etnikumnak, illetve a nemzeti identitás emlékezetkonstruálás általi megerősítését nevezte meg politikai programjaként.

A román polgármester minden, a magyar emlékezet szervezésére irányuló kezdeményezést megtiltott (nem engedélyezte emléktáblák és szobrok utcák és terek nyilvánosságában való elhelyezését, akadályozta a magyar nemzeti ünnep megtartását stb.), a magyar etnikum szimbolikus felszámolására irányuló gesztusokkal és eszközökkel élt (levetette a magyar zászlót a magyar konzulátusról, törvénytelennek és alkotmányellenesnek nyilvánítva azt; nem engedélyezte a magyar nyelvű városfeliratot; a város forgalmas helyein elhelyeztette az alkotmányból kiragadott cikkelyeket, mely szerint Románia egységes nemzetállam; tüntetéseket, megmozdulásokat szervezett a magyar anyanyelvhasználat ellen és a magyar érdekszervezetek törvényen kívül helyezéseért; a román–magyar államközi alapszerződés megkötésekor a központban áltemetést szervezett, üres koporsóban szimbolikusan eltemetve a „Románok Békéjét” – vö: Incze É. 1997, 2004 – stb.). A város nemzetiesítése érdekében a román trikolor színeivel festtette át a padokat, szemétkukákat, járdaköveket, korlátokat, játszótereket. Román zászlók tömkelegét helyeztette el az oszlopokon, épületeken (vö: Szabó L. 2007 és R. Brubaker–M. Feischmidt–J. Fox–L. Grancea 2006 vonatkozó fejezetei). Új háromszínű városcímet terveztetett római eredetre utaló jelképek és román szimbólumok felhasználásával, amelyet az országos heraldikai bizottság jóváhagyása nélkül és tiltakozása ellenére használt.

1989. december 21. – az új rend(szer) genezise

A kommunista diktatúra számára fontos események, személyiségek szükségszerűen átadták a helyüket totalitárius rendszer áldozatainak. 1989 a demokrácia genezisének pillanataként *azonnali történelemmé* (*histoire immédiate* – vö: J. Leduc 2006: 90–97) vált, önmaga eszméinek emlékezeteként lépett elő.

A városban a forradalomnak 26 halottja és 57 sebesültje volt. A Főtéren a halottak és sebesültek száma 13 és 28 volt. A lelőtt áldozatokról a forradalmi napok után gyertyákkal és mécsesekkel, közösségi imákkal, egyházi szertartásokkal emlékeztek meg. A megemlékezések a halottaknak kijáró tisztelet alapján a 6 hónapos és éves ciklusokban is megismétlődtek.

A közelmúlt eseményeit több társadalmi csoport igyekezett kisajátítani, illetve magáénak vallani. Az előző rezsim emlékezetének ideológiai monopóliuma helyett a

demokratikus változás lehetővé tette az emlékezet differenciálódását, az új intézményeknek emlékezetközösségekként való megjelenését.

A Tordai Üveggyár erre az eseményre emlékezett 1990 januárjában, a vállalatnak egy alkalmazottja, Lucian Matis̃ esett el a Fötéren: „Kegyelettel adózunk a szabadságért hozott áldozatáért.” [529.] A Fötér sarkán álló épületre elhelyezett fakeresztet pedig „A kommunista diktatúra áldozatainak emlékére 1944–1989.” [531.] állították. 1990-ben a rendszerváltás helyi eseményeinek tragikus helyszíneinek (a Fötéren, az Astoria szálló előtt, a monostori úton) mindegyikénél emléktáblákat helyeztet el az Uniunea Vatra Românească (‘Román Tűzhely/Otthon Szövetség’) kulturális szervezet, egységes szöveggel: „Örök tisztelet hőseinknek 1989. december 21–22. Vatra Românească Szövetség.” [532., 533., 534., 535.] A maga jelenlétével a város terét megtölteni igyekvő szervezet önpropagandájaként foghatjuk fel a forradalom kisajátításának formáját.

Ennek az eseménynek az emlékezetéért a városi és megyei közigazgatási hivatalok is versenybe szálltak. Az intézmények a politikai struktúra legitimitása és a lakóságban való bizalomkeltés érdekében maguk is megjelölték, többnyire ugyanazokat a helyszíneket (épületeket): „Azok emlékére, akik 1989. december 21–22-én életüket áldozták a szabadságért és a demokráciáért. Kolozs megye Prefektúrája.” [539., 540., 541.] A Hősök temetőjében kialakított parcellában, a forradalom hőseinek sírjai előtt emlékművet avattak (Mártír Hősök Emlékműve, 1992). Ennek felirata a demokráciának tulajdonított értékeket emelte ki: „Számukra a méltóság és a szabadság fontosabb volt, mint az élet.” Az emlékmű előtt elhelyezett oltárkő feliratának bibliai idézete a megtorlók felelősségét és az igazságszolgáltatást kérte számon: „Uram, te szent és igaz, meddig nem mondasz ítéletet és nem állsz bosszút vérünkért a föld lakóin?” (Jel 6,10) [543.]

A Polgármesteri Hivatal a forradalom évfordulóján, 1996. december 21-én az áldozatok (összesen 23 személy) névsorát és életkorát tartalmazó, kereszttel ellátott márványtáblákat avatott városszerte. A Fötéren 13, a monostori úton 8, az Astoria szálló előtt 3, a Mărăști téri körforgalomnál pedig egy mártírt azonosítottak be az emléktáblákon, melyek a tragikus eseményt lokalizálták: „Itt estek el 1989. december 21-én a hős mártírok: [...]” [616., 617., 618., 619.] A körforgalomnál emelt emlékművet (hármaskeresztet) egy egyházközség kezdeményezte: „Örök kegyelet a nemzeti újjáéledésért és méltóságért elesett mártír hősöknek – 1989. december 21. Állították a Mărăști-i (térségi) Keresztelő Szent János ortodox templom hívei.” [619.] A kolozsmonostori temetőben a világháborúk hőseinek 1950-es emlékoszlopára felvették a forradalom áldozatainak névsorát [401.].

2003. október 17-én a forradalmárok emléke újabb emlékművel gazdagodott. A Fötérré került alkotás a Lelőtt Oszlopok nevet viseli: a hét oszlop stilizált, golyók áldozatává vált emberalakokat ábrázol. Mellettük két földre helyezett emléktábla tartalmazza az áldozatok (27 személy) névsorát, amelyet egy bibliai idézet zár: „Nincs nagyobb szeretet, mint mikor valaki életét adja barátaiért.” [702.] Az oszlopok felállítását a Polgármesteri Hivatal támogatta.

A rendszerváltó eseményeket egy fontosabb, belvárosi út neve is megörökítette. 1990-ben a Lenin utat 1989. December 22. útnak nevezték el, majd 1993-ban, a forradalom napjának – országos – konszenzusa alapján 1989. December 21. néven véglegesítették.

A városban zajló véres forradalmi események miatt 1994-ben Kolozsvárnak odaítélték a „Mártírváros” címet.

A demokrácia hősei, személyiségei

A rendszerváltás nyomán megjelenített személyiségek kettős funkciót töltek be: amellet, hogy egy elismert és kanonizált teljesítményt mutattak be, rávilágítottak az előző rendszer(ek) embertelenségeire, demokráciaellenességére, az alkotást gátló, megbéklyózó társadalmi-politikai kontextusokra, ezáltal az új rendet legitimálták.

Az előző rendszerben ellenzéki szereppel bíró közéleti személyiségeknek a poszt-kommunista/poszt-diktatórikus rendszerben legitimizációs szerepet szántak. Az anti-kommunista személyiségek kolozsvári emléktáblái, szobrai között politikusok, tudósok, művészek, írók stb. egyaránt megtalálhatóak. A kommunisták által bebörtönzött Ion Desideriu Sirbu filozófusnak és írónak a szálláshelyét jelölték meg [536.], Ioan Lupaş történész és politikus lakóházán (1994) [584.], Onisifor Ghibu „nagy román pedagógus és a nemzet tanítója” lakóhelyén (1998) [632.] avattak emléktáblákat. Emléket állítottak az 1947-ben felszámolt (ellenzéki) Román Nemzeti Parasztpárt több vezetőjének. Alexandru Vaida-Voevod egykori miniszterelnök lakhelyét 1993-ban jelölték meg: „Ebben a maga építette házban lakott 1903 és 1940 között Alexandru Vaida-Voevod, a nagy egyesülés vezető egyénisége.” [567.]. Mellszobrát 1996-ban avatták fel [614.]. Iuliu Maniu egykori miniszterelnök, pártelnök (a Maniu-gárda alapítója), „a nagy egyesülés utáni, Erdélyt egységesítő ideiglenes román szervezet elnöke” kultusza is egyrészt annak ellenzékiességére építkezett (1994) [586.]. Alexandru I. Lăpădatu (Lapedatu) történész és miniszter lakóházánál avattak emléktáblát (1996 körül) [620.] és mellszobrot (2000) [677.]. Ezek a személyiségek az új politikai rendszerben a román demokrata archetípusát reprezentálták.

Az új emlékezetstratégiában is fontos szerep jutott a tudomány és művészet képviselőinek és kulturális teljesítményeiknek, amelyeket az új paradigma szerint a totalitárius rendszer a maga céljaira használt fel, lejáratott vagy hiteltelenné tett. Ugyanakkor egyes csoportosulások, társaságok, egyletek egyrészt éppen a kiemelt személyiségek emlékezetének szervezése mentén (is) fejtették ki társadalmi és/vagy politikai tevékenységüket. A továbbiakban – amennyire lehetséges – az emlékezetet alakító, létrehozó intézmények megnevezésével mutatom be az emlékéllátásokat.

Egyes személyiségeket újonnan emeltek be az emlékeztetőbe. A Sigismund Toduța Alapítvány nem sokkal megalakulása után emléktáblát helyezett el székhelye – a zeneszerző lakhelye – homlokzatán (1992) [573.]; a társaság 2001-ben a Sétatéren állíttatta fel a névadó mellszobrát [683.]. Emléktáblát állítottak Raluca Ripan vegyészprofesszor lakóházán [580.], az 1994-ben a nevét felvevő Vegyészeti Intézet pedig az intézmény homlokzatán emlékezett meg az 1951-es alapításról és az (első doktori címmel rendelkező román) akadémikus asszony szerepéről [581.].

Egyéni kezdeményezésekre, illetve tudományos társaságok, intézetek által ösztönözve jelölték meg Ana Valeria Șoít („a Mócok Költőnője”, aki „bányászfolklórt gyűjtött és tett közzé”) (1995 körül) [599.], Dumitru Popovici és Ioana Emilia Petrescu irodalomtörténészek (1996) [615.], David Prodan történész (1996 után) [622.], Virgil Fulicea szobrász (1996 után) [623.], a Stanca család (Sebastian Stanca pap és közirő fiai: Octavian Stanca orvos, Horia Stanca közirő, Radu Stanca költő és színműíró) (1996 körül) [624.], Alexandru Căprariu költő és szerkesztő (1998) [631.], Aurel Gurghianu költő (1998) [645.], Ion V. Boeriu „köztisztviselő, tudományos kutató, Eminescu-kutató és közirő” (1999) [650.] lakhelyeit.

Aurel Moga „professzor, akadémikus, a román orvostudomány és orvosi iskola kiemelkedő személyisége, a korszerű kolozsvári szívgyógyászat megeremtője” lakhelyén egy orvostudományi intézet avatott emléktáblát (1993) [554.]. Antonin Ciolan karmester mellszobrának sétatéri felállítását (1994) [583.] a filharmónia egykori karmestere és zenésze (Erich Bergel és Gheorghe Muşat) kezdeményezte. Augustin Maior „kiváló fizikus, egyetemi tanár, a Tudományos Akadémia tagja, a többes távbeszélés feltalálója” [668.] lakhelyén a Polgármesteri Hivatal helyezte el emléktáblát (2000).²⁵⁷

Az érvényes szellemi teljesítmények megbecsülését, megerősítését jelentették azok az eljárások, amikor az új ideológiának is megfelelően megváltoztatott feliratú és értékesebb emléktáblákat, mellszobrokat állítottak azoknak a személyiségeknek, akiket az előző korszakban is kiemeltek. Ilyenek a Grigore Silaşi nyelvészprofesszor (1999) [652.], Ion Agârbiceanu irodalomtörténész és kritikus (1998) [638.] egykori lakhelyein elhelyezett emléktáblák, illetve Lucian Blaga író és filozófus (1993) [553.], Octavian Goga író (1998) [636.], George Coşbuc író (1998) [639.] emlékének állított mellszobrok.

A helyi intézmények az alapítókról, a névadókról, a maguk előtörténetéről emlékeztek meg, felmutatva azokat a személyiségeket, amelyek az adott (kulturális, társadalmi, politikai stb.) teljesítmény elindítóinak számítottak. Ezáltal az intézmények a maguk *longue durée*-jét is megalkották.

Iuliu Haţieganu orvosprofesszor mellsobrát a III. sz. Belgyógyászati Klinika lépcsőházában [572.] állították fel. Niculae Stăncioiu orvosprofesszor mellsobrát a róla elnevezett Szívsebészet állíttatta [621.]. Dominic Stanca kórházalapító orvostól a kórház homlokzatán emlékeztek meg (1992) [548.]. A Néprajzi Múzeum udvarán Romulus Vuia néprajzkutató, egykori igazgató mellsobrát helyezték el (1999) [649.]. Egy katonai létesítmény a kaszárnya előtt Gheorghe V. Avramescu és Nicolae I. Dăscălescu tábornokok, a 4. Erdélyi Román Hadtest parancsnokainak mellszobrát (1995) [588., 589.], az udvaron pedig Constantin Prezan marsall és Traian Monoiu tábornok mellszobrát (1996) [605., 606.] állíttatta fel. Egy kolozsvári bank az alapítók névsorát helyezte ki (1993) [565.]. A Prefektúra épületében Kolozs megye 1919 és 2001 közötti közigazgatási elnöki intézmények [678.], illetve 1919 és 2005 közötti román ispánok névsora [679.] kaptak helyet.

Az oktatási intézményekben vagy az intézmények keretében zajló emlékállítások külön figyelmet érdemelnek. A Babeş–Bolyai Tudományegyetem főépületében, a díszterem előtt a román egyetem 1919-es alapítójának és névadójának, Ferdinánd királynak, illetve feleségének, Mária királynénak mellszobrát (2003) [696., 697.] helyezték el. Az eseményre I. Mihály román király díszdoktorrá avatáskor került sor. Kiemelt helyen állították fel Hermann Oberth fizikus és űrkutató mellsobrát (2003) [699.] is. Az egyetem belső udvarán²⁵⁸ a névadó tudósokra emlékeztek: Victor Babeş orvos és Bolyai János matematikus mellszobrát [570., 571.] 1993 körül helyezték el. René Jeannel francia zoológus és barlangkutató mellsobrát (2000) [662.] a Polgármesteri Hivatal állíttatta a BBTE Biológia és Geológia Karának udvarán. Az egyetem Judaisztikai Intézetében Albert Einstein mellsobrát (2002) [692.] helyezték el.²⁵⁹

257 A BBTE Fizika Kara amfiteátrumot nevezett el róla (1995), a távközlési kollégium pedig felvette a nevét.

258 A belső udvar az utóbbi években az Egyetemi Emlékpark nevet viseli és folyamatosan emlékállítások színhelye.

259 Ugyanitt a fizikusról, illetve a mellszobor készítőjéről és adományozójáról (Margo és Egon Marc Lövith terem) is elneveztek egy-egy termet.

A Iuliu Hațieganu Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem az 1993-as névadás alkalmával egyetemtörténeti emléktáblát avatott [555.], illetve mellszobrot állított „Iuliu Hațieganu akadémikus, egyetemi tanár, az egyetem létrehozója” [562.] tiszteletére.²⁶⁰ Az egyetem vezetősége Gheorghe Bilașcu fogászprofesszorról előadótermet nevezett el. Az amfiteátrum előtt 1996-ban a kar 1971-es végzősei emléktáblát avattak a névadó, „a román felsőfokú fogászati iskola megalapítója” [611.] tiszteletére. Az egyetem és a Iuliu Moldovan Közegészségügyi Igazgatóság udvarán a Polgármesteri Hivatal Woodrow Wilson egykori amerikai elnök mellszobrát (2002) [691.] állíttatta fel.

A Gheorghe Dima Zeneakadémia az épületében [600.], a Spiru Haret Egyetem pedig az udvarán (2000 után) [676.] adott helyet a névadók mellszobrának.

Az Egyetemi Sportparkban az atléták emlékművét helyezték el 1995-ben: „A kolozsvári egyetemi atlétika két titánjának emlékére. Dr. Ioan Arnăuțiu érdemes edzőnek (1910–1992), Ion Moina tanárnak, a sport érdemes mesterének (1921–1990) és mindazoknak, akik ma nincsenek közöttünk, de akik munkájukkal és odaadásukkal hozzájárultak az atlétikai sport dicsőségéhez.” [593.].

A Sapientia–EMTE tiszteletábrát állított a „kiemelkedő adományozói”-nak (2003) [647.].

Az iskolák a névadóiknak, a fennállásuk évfordulóinak állítottak emléket. Avram Iancu (1992 körül) [551.], Emil Racoviță (1993) [566.] mellszobrát az iskolák kezdeményezésére állították a tanintézetek elé vagy azok udvarára. A tanítóképző iskola fennállásának 125. évfordulójára (1996) [610.] emlékezett.

1999 és 2000 között látványos iskolanévadási hullám zajlott. A tanintézetek kezdeményezésére az addig többnyire számozással elkülönülő intézmények neves román személyiségek neveit vették fel. Az iskolanévadó ünnepségeken a Polgármesteri Hivatal támogatásával – amely kiemelten támogatta ezeket a kezdeményezéseket – mellszobrokat, emléktáblákat állítottak. Onisifor Ghibu [653.], Horea [657.] mellszobrát, illetve Ion Creangă mellszobrát és emléktábláját [654., 655.] 1999-ben, Ion Agârbiceanu [658.], Mihai Eminescu [659.], Octavian Goga [663.], Liviu Rebreanu [664.] és David Prodan [666.] mellszobrát pedig 2000-ben állították.

Gheorghe Șincai mellszobrát a róla elnevezett iskola számára a szülők (2003) [701.], Avram Iancu mellszobrát pedig a kivitelező Metalul Őntöde és annak mérnöke (2004) [705.] adományozta.

A román nemzeti múlt (újra)szerkesztése

A román elit emlékállítási stratégiáinak legfontosabb területét a nemzeti identitás felépítése, a nemzeti múlt megszerkesztése jelentették. Ennek összetevői a történelmi, társadalmi és kulturális eredetmítoszok voltak, és a következő toposzokat jelentették: a dák–római eredetmítosz, a nemzeti fejlődés, a magyar és osztrák fennhatóság alatt elszenvedett nemzeti sérelmek, a román kultúra és tudomány virágzása az idegen fennhatóság és elnyomás korszakaiban, a nemzeti egységesítés, a román országrészek és Erdély egyesítésének eseményei, az államnemzet megalkotása.

²⁶⁰ Ugyanitt több más emléktáblát is avattak az egyetemen és karain 1919 óta vezetős szerepet betöltő személyek (rektorok [556.], rektorhelyettesek [557.] és dékánok [558., 559., 560., 561.]) neveinek és hivatali idejüknek feltüntetésével.

A megemlékezett események, emlékállítások egy része az előző korokban is politikai kánon volt. Ilyen volt az 1894-es Memorandum-per újabb értelmezése is. Az 1994-es centenáriumi alkalmával, nagyszabású ünnepség keretében felavatták a Memorandisták Emlékművét [573.], egy impozáns, stilizált haranglábat a Főtér sarkán, az e célból eltávolított (és ekkor az Erdélyi Nemzeti Történeti Múzeumba elhelyezett) Lupa Capitolina [490.] korábbi helyén. A talapzaton 15 memorandista nevét örökítették meg, illetve ezúttal is az egyik védőügyvéd (Ioan Rațiu) válaszát idézték (vö: [327., 518.]). Ez az emlékmű Kolozsvár hivatalosan használt címerének alkotóeleme lett. A vizsgált korszakban (1992–2004 között) az elítéltek és védőügyvédek mindegyikéről utcákat neveztek el.

A román nemzeti fejlődés és folytonosság emlékeztetének megkonstruálásánál ebben a korszakban is a legnagyobb jelentőséget a nemzeti integrációs törekvéseknek és az egyesítéseknek tulajdonították. Ha a megemlékezett események időrendjében vizsgáljuk ezeket az emlékállításokat, akkor azt láthatjuk, hogy az 1600-as, Mihai Viteazul-féle egyesítések, a román országrészek 1859-es, Cuza-féle egyesítése, illetve Erdély és Románia 1918-as, gyulafehérvári egyesítési eseményeinek kihelyezése egyaránt megtalálható Kolozsváron. (Az 1848–1849-es események román értelmezése is ide, a nemzeti integrációs törekvésekhez sorolható, azonban azt nem itt, hanem külön fejezetben elemzem.)

1998-ban a polgármester módosította, megtoldatta az 1976-ban emelt Baba Novac-szobor [498.] feliratát. A szöveg változtatása nyomán a megjelenített múlt a magyar etnikum számára lett kompromittálóbbr: „Baba Novac, a Mihai Viteazulnak, 1601. február 5-én a magyarok által szörnyű kínok között megölt kapitánya. Emlékének tiszteletére emeltetett ez az emlékmű 1975-ben [kiemelés tőlem – J. A. Zs.]” [643.]

2003-ban a Mihai Viteazul téren, szemközt a vajda 1976-ban állított lovas szobrával [503.] felavatták a Mihai Viteazul Emléklángot. Az örökmécses felirata az uralkodónak tulajdonított idézet tartalmaz: „Oly sok évig ellenálltam a töröknek emberemmel és hazám kicsiny segítségével, sose kímélvén véretem Erdélyért, amely az én védelmem alatt semmiben nem ismert kárt és egészben maradt.” [698.]

1999-ben Alexandru Ioan Cuza román fejedelem mellsobrát [648.] állították fel a róla elnevezett utca elején. Az uralkodó legfőbb érdemének a román történetírás a román országrészek egyesítését nevezi.

Az Erdélyt Romániával való 20. századi nagy egyesítés előkészítése, lefolyása, történelme is kihangsúlyozódott. Az egyesítés szándékát kinyilvánító gyulafehérvári nemzetgyűlés napját (1918. december 1.) 1990-ben (az 1990. júl. 31./10-es törvénycikely alapján) Románia Nemzeti Napjává nyilvánították.

Az egyesüléshez köthető személyiségekről, annak előkészítőiről külön is megemlékeztek. Alexandru I. Lăpădatu (Lapedatu) történésznek, akadémikusnak és politikusnak, „Románia egységesítésének fáradhatatlan harcosának” emléktáblát (1996 körül) [620.] és mellszobrot (2000) [677.] állítottak. Alexandru Vaida-Voevodnak, „a nagy egyesülés vezető egyéniségének” emléktáblát (1993) [567.] és mellszobrot (1996) [614.] emeltek. Ioan Lupaș „nagy történész, a nagy egyesülés szorgalmazója, a Felső-Dácia Tudományegyetem²⁶¹ tanára, a Nem-

261 Az 1919-ben létrejött román egyetem (Universitatea din Cluj/ Kolozsvári Egyetem) működésének első éveiben a nemzeti diskurzusokban, a politikai közbeszédben Felső-Dácia Tudományegyetem (Universitatea Daciei Superioare) néven emlegették, 1927-től a hivatalos elnevezése is I. Ferdinánd király Tudományegyetem (Universitatea Regele Ferdinand I.) lett. Az előbbi név a nemzeti identitás számára mozgósító erejű: Dácia a dákok országa, a román történelmi eredetmítoszok szerint a románok ennek a népcsoportnak és a rómaiaknak a keveredéséből származnak.

zeti Történelmi Intézet alapítója és igazgatója, a román műveltség jelentős személyisége” (1994) [584.] lett felmutatva a jelen- és utókor számára. Woodrow Wilson amerikai elnök mellszobrát is ide sorolhatjuk: „a világszabadság és demokrácia hőségének, aki hozzájárult Nagy-Románia és az igazságos és egységes Európa létrejöttéhez.” (2002) [691.]

Emléktáblával látták el azt az egykori banképületet, ahol az Erdélyi Román Nemzeti Tanács, az egyesítést előkészítő szerv működött: „Ebben az épületben a volt Economul Bank székhelyén jött létre 1918. november 2-án és működött az Erdélyi Román Nemzeti Tanács, melynek élén dr. Amos Frâncu és dr. Emil Hațieganu álltak, akik a román nemzet politikai kinyilvánításáért és az 1918. december 1-jei nagy egyesülés megvalósításáért harcoltak.” (1944) [585.] Az újonnan megkonstruált emlékezetben helyet kapott a magyar nemesek által meggyilkolt román diák is, aki a szervezet székhelyét védte. Az épület másik felirata: „Itt lötték le 1918. december 19-én Octavian Petrovici román diákot, aki a nemesi gárdákkal szemben védte az Economul Bankban lévő Erdélyi Román Nemzeti Tanács székhelyét.” (1993) [569.]

I. Ferdinánd román király emléktábláját 2002-ben állították. Felirata szerint „a hűséges Ferdinánd, a nemzet és az ország egységesítője, Románia első marsallja” [695.] volt. Az emlékállításra a róla elnevezett utcában került sor.

Más emlékállítást is ennek az eseménynek a témakörébe integráltak. A főtéri szülő oldalára helyezett emléktábla szerint a helyiség nemzeti eszmék kibontakozásának terepe volt, a román értelmiségiek törzshelyeként szolgált, itt alapítottak egy fontos román sajtóorgánomot: „Itt, a volt New York – most Continental – vendéglőben készítették elő a jól ismert *Gândirea* [‘Gondolat’] folyóirat 1921. május 1-jei megjelenését, amely a nagy egyesülés eszméinek gyümölcse, az egész román országrész íróinak törekvése és tehetsége folytán: Cezar Petrescu, Gib I. Mihăescu, Lucian Blaga, Adrian Maniu, D. I. Cucu és mások.” (2001) [682.]

A román nemzetrészek egységesítése és az ország egyesítése mellett annak (fegyveres) megtartását, védelmét is emlékeztető formálták, nyilvánossá tették. A Polgármesteri Hivatal épületére került emléktábla ősi román területként említette ezt az elcsatolt országrészt, mint amelyért megharcolt és amelyet felszabadította a román hadsereg: „1944. október 11. – 1994. október 11. Fél évszázada szabadította fel a bécsi döntés által rabságba taszított városunkat a román hadsereg. Ez az épület volt az ellenség ellenállásának utolsó jelentős helye, amelyet hadseregünk győzedelmes előnyomulása során foglalt el, amikor Észak-Erdélyt, ezt az ősi román földet, visszahelyezte természetes határai közé. Örök dicsőség a nemzet hőseinek!” [582.] A hivatal tanácstermében avatott emléktábla szerint ott „gyűlésezett Románia kormánya 1945. március 13-án, a fasiszta bécsi döntés által elrabolt Észak-Erdély román fennhatóság alá való visszakerülése alkalmából.” [703.]

A demokrácia és a román állam területi egysége védelmében kezdeményeztek megmozdulást 1946-ban a magyar területi revíziót és a kommunizmust ellenző román diákok is. Az egykori bentlakáson elhelyezett emléktábla szerint „1946. május 28–29-én éjszaka ezt a diáktöbbséget fegyveres, bujtogató csoportok támadták meg és dúlták föl. Az általuk elkövetett erőszakos cselekedeteket 1946. június 1. és 19. között nagy, revízió- és kommunizmusellenes sztrájk, a demokrácia és a román állam területi egysége védelmében kezdeményezett első megmozdulás követte.” (1996) [604.]²⁶²

262 Korabeli híradás az eseményekről: *Igazság*. 1946. máj. 31. II. évf. 122. sz. 1., jún. 2. II. évf. 123. sz. 1.

A múltértelmezési stratégiák az emlékállítások mellett az utca- és térelnevezésekben is kimutathatóak. Az egyesítés szereplőiről utcákat, az eseményről teret is elneveztek. Az Amos Frâncuról 1933-ban elnevezett utcát 1990-ben is jóváhagyta a helyi önkormányzat. A Poștei ('Posta') utca 1999-től Octavian Petrovici utca lett,²⁶³ a Gheorghe Doja (Dózsa György) 1999-től ismét – akárcsak 1923-tól 1942-ig – Regele Ferdinand ('Ferdinánd király') lett, a Tineretului ('Ifjúság') 1999-től Alexandru Vaida-Voevod stb. A Libertății ('Szabadság') tér 1999-től ismét – mint 1923-tól 1941-ig – Unirii ('Egyesülés') tér lett.

Az egyesítések emlékezete és az erre épülő román nemzeti ünnepek és megemlékezések a történelmi eredetükből adódóan mást jelentenek a románoknak és mást a magyaroknak. A románok számára az ország és a nemzet kiteljesedésének fontos történelmi momentumait, a magyaroknak pedig az országrész leválasztásának és a nemzettest feldarabolásának élményét, történelmi értelmezését jelenti. A román nemzeti ünnep így természetéből adódóan nem lehet más, mint a román nemzetállam periodikus manifesztációja; ezen esemény emlékezetének felépítése és szervezése pedig nem tudja integrálni a magyarokat.

A további elemzések adekvátsága megkívánja Michel Foucault francia társadalomtudós *diskurzus* fogalmának és modelljének bevezetését. A szerző diskurzusként értelmezi a társadalmi beszédmódokat és megállapítja, hogy a történelemben szüntelenül harc folyik érte, „a diskurzus az a hatalom, amelyet az emberek igyekeznek megkaparintani” (M. Foucault 1998: 51). A diskurzusért és a diskurzus eszközeivel a társadalom, a társadalmi csoportok társadalmi és politikai előnyökért és jogokért küzdenek. A diskurzusok pedig nem nyitottak mindenki számára, az őket birtokló személyek vagy csoportok nem engedik meg mindenkinek a diskurzusokhoz való hozzáférést: „a diskurzus nem minden területre egyformán nyitott, nem mindenhová lehet behatolni; vannak szigorúan tiltott (megkülönböztető és megkülönböztetett) területek” (M. Foucault 1998: 60). Ezen elméletnek megfelelően a Kolozsváron, a nyilvános emlékezetért zajló nemzeti törekvéseket – a felek belső heterogenitását vagy a fennálló véleménykülönbségeket némiképp figyelmen kívül hagyva – diskurzusnak tekinthetjük, így két fontos társadalmi és politikai szereplőre fókuszálhatunk, a román és a magyar elite, amelyet *diskurzustársaságok*ként (M. Foucault 1998: 61) határozhatunk meg.

A román emlékállítás alakzatai

Az alábbiakban azt tekintem át, hogy a diskurzustársaságként működő román elit a román nemzeti múlt megkonstruálására, a történelmi interpretációjának a város terében való megjelenítésére milyen gyakorlati és szimbolikus stratégiát alkalmazott. Hogyan zajlott a térkiszájtásért folytatott küzdelme? Milyen eszközökkel, eljárásokkal, emlékállítási alakzatokkal élt?

Az előzetes vizsgálódások alapján is bebizonyosodott, hogy a korszak emlékállításainak tudatosan átgondolt retorikája volt, azok megszerkesztettsége nyilvánvaló. Az emlékállítók megválasztották az emlékezés terét, idejét és eseményét.

263 Az utca 1929–1941 közötti neve Consiliul Național ('Nemzeti Tanács') volt, amelynek eseményköréhez tartozott az új névadó személyiség is.

A tér megválasztása

Az emlékállítás és megemlékezés tereinek megválasztásában több módozat fedezhető fel. Az egyik legszembetűnőbb eljárás, az Európában a 19. században született és máig ható, az új hagyományok teremtése mentén létrejövő emlékállítás volt (vö: Hobsbawm 1987). A legitim beszélő pozíciójában lévő elit új emlékeket konstruált. Igyekezete arra irányult, hogy az általa fontosnak tartott teret „lehetőleg teljesen lefedje szimbolikusan megjelölt helyekkel” (Bodó J.–Biró A. Z. 2000: 27), és ezeket a román nemzeti térhez kapcsolja.

Főként a központot és a központhoz közel eső részeket célozták meg a szimbolikus tér(át) építési szándék jegyében. Ez többnyire a középkori város területe volt, amely a szász és magyar építkezés nyomait viseli magán. A román hatalom igyekezett román emlékeket találni, illetve létrehozni e tér számára. Ide került a Memorandisták Emlékműve (1994) [573.], az Erdélyi Román Nemzeti Tanács székhelyének (1994) [585.], a Kormányzó Tanács székhelyének (1994) [586.], az Erdélyi Román Nemzeti Gárda megalakításának (1995) [587.], Nicolae Drăganu (1999) [651.] és Iulian Pop román polgármesterek (2000) [660.] stb. emléktáblája.

Egy másik emlékállítási és térteremtési eljárás voltaképpen ezzel összefüggésben működött: a román elit térfoglalási szándékait rátelepítette a magyar etnikum által előzetesen megjelölt terekre. (Ez alatt nem a párhuzamos térteremtés értendő, mert a kihelyezés szándéka szerint sem szimmetrikus emlékezet- és térszervezésről volt szó.) Ennek létrejöttét egyrészt az motiválta, hogy ezek a terek valamilyen formában a közös múlt színhelyei voltak. Az Erdély és Magyarország unióját kimondó országgyűlés (1848) egykori székhelyén a román értelmiségieket elítélő Memorandum-per (1894) emléktábláját avatták újra (1992) [518.]. George Barițiu és Nicolae Bălcescu román forradalmároknak a magyar Petőfi Sándor emlékével már megjelölt épületen avattak román–angol nyelvű emléktáblát (1996) [602.]. Bolyai János magyar matematikus szülőháza egy román folyóirat szerkesztőségének emlékét őrző táblát helyezték fel: „Ebben az épületben fejtette ki tevékenységét a *Steaua* [‘Csillag’] – akkor *Almanahul Literar* [‘Irodalmi Almanach’] – folyóirat, a háború utáni első kolozsvári román kulturális kiadvány.” (2000) [667.]

A múltért indított csatában a domináns elit – esetünkben a Polgármesteri Hivatal intézménye mögött álló román hatalmi körök²⁶⁴ – felülírni, szimbolikusan gyengíteni igyekezett a másik etnikum által megjelölt vagy sajátuk tekintett tereket. Ez egy külön eljárásnak is értelmezhető. Az RMDSZ (Romániai Magyar Demokrata Szövetség) magyar politikai szervezet székháza helyezették Ioan Lupăș román történész és egyesítés-párti politikus emléktábláját (1994) [584.]. Octavian Goga román költőnek a Polgármesteri Hivatal a Bölcsészkar – volt Marianum magyar leányiskola – épületén emléktáblát állított „hogy mindenkit arra emlékeztessen, a költő és politikus Octavian Goga (1881–1938) díszdoktora és de iure tanára volt ennek a nagytekintélyű karnak” (1998) [635.]²⁶⁵ A Báthory István Elméleti Líceum – egykori Királyi Lyceum, majd Római Katolikus Gimnázium – épületének román emléktáblája arra emlékeztetett, hogy „ebben az épületben fejezte be líceumi tanulmányait a nagy román hazafi és forradalmár Aron Pumnul

264 A körülírás azt fedi, hogy az 1992–2004 között állított, politikai jellegű vagy átpolitizált emléktáblák és szobrok nagy részét a román polgármester kezdeményezte, a helyi tanácsosok (etnikai) többsége pedig megszavazta. A kihelyezett szövegek többsége utal is az állítató intézményre.

265 A tábla felhelyezésének idején az egyetem vezetősége tiltakozott. Az interetnikus konfliktusok mellett itt a Polgármesteri Hivatal–egyetemi intézmény, politikum–tudomány közötti ellentéttel is számolnunk kell.

(1818–1866), filológus, történész, teológus és irodalomkritikus, Mihai Eminescu kiváló nevelője.” (1998) [644.] A századelő magyar polgári világának egyfajta helyi ikonjaként tekintett volt New York szállóra helyezett emléktábla a román sajtóorgánumról és egyesítőpárti alapítóról, szerkesztőről emlékezett meg (2001) [682.].

A kolozsvári magyarság számára történetileg vizsgálva is az egyik legfontosabb, városhoz kötődő szereplő Mátyás király személyisége. Emlékezetének kultiválása több évszázados hagyományra tekint vissza. Különböző évfordulóikhoz (magyar vonatkozású) előadásokat, konferenciákat, kulturális napokat igazítottak 1989 után is, a helyi és regionális turizmusban szülőházának – a város legrégebbi épülete – és lovas szobrának megtekintése a város látványosságainak kihagyhatatlan eleme.

A Mátyás király szülőházán 1889-ben avatott magyar nyelvű emléktábla mellé [254.] elhelyezett román–angol nyelvű szöveg egyrészt történelmi hagyománynak – és nem ténynek – tartotta azt, hogy a király ott született, másrészt románként mutatta be: „A történelmi hagyománynak megfelelően ebben a házban született Corvin Mátyás, a nagy harcos Hunyadi Jánosnak, erdélyi vajdának és Magyarország kormányzójának fia. A román Corvin Mátyást az uralkodása alatti (1458–1490) tetteinek köszönhetően Magyarország legnagyobb királyának tartják.” (1996) [601.]

Mátyás király lovas szobrának a talapzatára 1992-ben ismét elhelyezték Nicolae Iorga román történész – az 1932-essel nagyrészt megegyező [340.] – értékelését. A tábla szerint a (román) király Moldva területén vereséget szenvedett: „Győzedelmes a harcokban. Legyőzötve csupán saját népétől, Moldvabányán, amikor meg akarta hódítani a legyőzhetetlen Moldvát – Nicolae Iorga.” [549.]

A szoborcsoport előtt több mint egy évtizedig tartó (1994–2008) ásatás folyt a feltételezett dák–római régészeti leletek után, amely a romantikus kontinuitáselmélet értelmében a románok elsőbbségét bizonyította volna az országrészben. A polgármester tervei szerint a szoborcsoporttal szemben, a Lupa Capitolina egykori helyén [321.] állították volna fel Traianus római oszlopának hasonmását, melynek emléktáblával megjelölt alapkövét el is helyezték: „Ide lesz felállítva a Traianus-oszlop emlékműnek méretű mása.” (1998) [646.] A Főter sarkán 1994-ben felállított Memorandisták Emlékműve [573.] ünnepélyes átadása előestéjén a városvezető bevakoltatta az 1848-as forradalmár-tábornok Bem Józsefnek a közeli épület falán található magyar nyelvű emléktábláját.²⁶⁶ Ezek az eljárások is egy már létező, a magyar etnikum által végzett szimbolikus térfoglalási gyakorlat átértelmezéseként, megszüntetéseként értelmezhetők.

A román térszervezéseknek tehát három stratégiája figyelhető meg: 1. az intenzív térfoglalás (az emlékezet kihelyezése a központot foglalja le), 2. az extenzív térfoglalás (a múlt megjelenítése az egész város terét igyekszik birtokba venni), illetve 3. a rivalizáló vagy kombattív térfoglalás (a román emlékezet rátelepítése a magyar terekre).

Az esemény megválasztása

Úgy tűnt, hogy a történelemről szóló diskurzusok birtokosának számító hatalom és helyi vezetőség „a történelmi időt akarja visszamenőleg megváltoztatni, a történelmet pedig újraserkeszteni, újraírni, a jelennek a múlt által megkonstruált hatalmi

266 A gesztus ellen egy lengyelországi iskola tiltakozott (vö: Szabó Zs. 1994, 2009).

legitimálását elérni” (Barna G. 2002: 160). Az esemény megválasztásával az emlékező román elitnek célja a nemzetépítés és magának az emlékezés természetének a legitimálása volt. Amint az emlékállítások nagy részénél látható volt, kiemelt szerepet tulajdonítottak az egyesítéseknek, az azokat szorgalmazó és támogató személyiségek kultuszának, illetve a két világháború közötti és a II. világháború utáni román jobboldali mozgalmaknak – olyan eseményeknek, amelyek emlékezetének kultiválása a magyarság számára nem vagy csak fenntartásokkal vállalható vagy éppenséggel sértő.

A térbeli elsőbbség mellett a kultúrában való elsőbbség és kezdeményezések emlékezetét is felépítették. Emléktáblákat állítottak az „első” román intézmények emlékének. Ezeket a megszövegezésük szerint az „első” román (kultúr)héroszok hozták létre. Kolozsvár első román kórházának, a női kórháznak 1919-es alapítása Dominic Stanca orvos érdeme (1992) [548.]. Az egyik emléktábla az első román iskolát azonosította be: „Ebben az épületben volt az első kolozsvári román iskola székhelye, amely 1853 kegyelmi évében, sötét és intoleráns századok után jött létre.” (1998) [634.] Sextil Pușcariu „híres nyelvész és egyetemi tanár, a Felső-Dácia Tudományegyetem első rektora” alapította 1919-ben a Román Nyelv Múzeumát, „az ország első nyelvészeti intézményét”. (1998) [641.] Egy román tudós lakóházát a következő szöveggel jelölték meg: „Ebben az épületben lakott a kiváló nyelvész, dr. Grigore Silași (1836–1897) egyetemi tanár, a kolozsvári egyetem²⁶⁷ első román nyelv és irodalom tanára.” (1999) [652.] Az egykori tanácsházon avatott emléktábla szerint Iulian Pop volt „Kolozsvár municípium első román polgármestere” (2000) [660.]. Nicolae Drăganu pedig „a Bölcsészettudományi Kar dékánja, az Alma Mater Napocensis²⁶⁸ rektora és Kolozsvár polgármestere” (1999) [651.] volt. Az *Almanahul Literar* (‘Irodalmi Almanach’) „a háború utáni első kolozsvári román kulturális kiadvány” (2000) [667.] volt.

Az emléktáblák szövegeit vizsgálva azt láthatjuk, hogy ezek az újabb, román személyiségeknek állított emlékmegőrző szövegek átpolitizálódtak, erős etnikus színezettel töltődtek fel. A hatalom számára a román személyiségek emléke valójában csak ürügy volt a – magyar etnikum számára hátrányos – történelmi beszédmódhoz. Az emléktáblákon a román történelem mint az aranykor felé tartó, a jelen minőségi csúcspontjára jutó entitás jelent meg, amely az elnyomó rezsimekben, a (magyar) „sötét és intoleráns” múltban is értékeket teremteni igyekezett és alkotni tudott. A román iskola 1853-as létrejöttét leszámítva [634.] a kulturális, társadalmi és politikai megvalósítások 1919-től, a román adminisztráció bevezetésétől datálódtak.

Az emlékállítások következő csoportjába azok az események sorolhatók, amelyekre való emlékezés, amellyel, hogy lehetőséget teremtett a román elitnek a nyilvánosságban való rituális megjelenésre, a magyar etnikum szimbolikus deficitjét termelte újra. A deportálás zsidó áldozataira való emlékezést a román elit felhasználta a magyar etnikum és történelem hátrányos bemutatására. A Deportáltak Emléktemplomán avatott román és héber emléktáblák a magyarok szerepét emelte ki (túlozta el?) a zsidók meghurcolásában: „1944–1994. 1944 tavaszán az ideiglenes, megszálló magyar fasiszta hatóságok gettóba gyűjtötték Kolozsvár 18 000 lelket számláló zsidóságát, gyermekeket és öregeket, férfiakat és nőket, akiket azután az auschwitzi haláltáborba és németországi haláltáborokba hur-

267 A megfogalmazás a szokásostól eltérően nem nevezte meg az egyetemet. Ennek a retorikai fordulatnak az az oka, hogy az említett egyetem magyar intézmény volt.

268 Az Alma Mater Napocensis megnevezés nem hivatalos, a román nemzeti identitás számára mozgató erejű: a latinus műveltség illúzióját tartja fenn.

coltak, ahol egyetlen bűnükért, hogy zsidók voltak, több mint 16 000-et öltek meg közülük. Ezt az emléktáblát vértanúságuk 50. évfordulója alkalmával helyezték el. Vértanúként haltak meg. A zsidó nép soha nem felejtí el őket!” [576.]²⁶⁹ A Polgármesteri Hivatalnak az egykori gettó helyszínéül szolgáló téglagyár falán avatott román–angol nyelvű emléktábláján a bűnbakkeresés hasonló logikája érvényesült: „Itt volt 1944 májusában a gettó, ahonnan a horthysta hadsereg és magyar megszálló hatóságok a náci haláltáborokba küldtek 18 000 zsidót, köztük 4000 tizenhárom éven aluli gyereket.” (1998) [640.]

Az események megválasztását illetően a román elit törekvése tehát két tendencia köré szerveződött: 1. a térben, illetve a kulturális és tudományos téren való jelenlét kezdetének korát tenni láthatóvá, illetve 2. a nemzet folytonos jelenlétet jeleníteni meg.

Az idő megválasztása

Az emlékállítás időzítése, a megemlékezés idejének megválasztása azért érdemel külön figyelmet, mert tudatos döntés, intenció fedezhető fel mögöttük. Ennek kettős iránya van: az emlékállítások egyrészt a kiemelt események periodikus ünnepléséhez (hivatalos vagy kanonizált ünnepnapokhoz, évfordulókhoz) kötődnek, másrészt a megemlékezés ténye, eseménye a megválasztott időpontot teszi kiemeltté. Így a megemlékezések kiemelt időponthoz való kötése attól kölcsönzött megerősítő funkcióval bír, másrészt az időpont megválasztása maga is jelzés- és gesztusértékű.

Tóth István György és Jan Assmann együttesen a nyolcvan esztendő teszik meg a kommunikatív emlékezetet felváltó kulturális emlékezet határértékének (Tóth I. Gy. 1996: 100, J. Assmann 1999: 51–53), emellett Jan Assmann ennek a határértéknek a felét, vagyis a negyven évet kritikus küszöbnek tartja (J. Assmann 1999: 51). Az időbeli távlat megköveteli az emlékezetben élő események rögzítését. Jan Assmann a *rituális koherencia*, a kulturális értelem „isméltléskényszerének” *textuális koherenciával* való felváltásaként értelmezi a társadalmak emlékezetének ezt az írás nyomán megjelenő természetét (J. Assmann 1999: 88–89).

A történelemformáló emlékezet a halottakra való emlékezéssel szemben más időléptékű. A történelmi eseményeket nagyobb időtávlatból kell élesíteni, a holtak emlékével szemben, amelyekről rövidebb távolságokban (6 hét, félév, év) szokás megemlékezni (vö: Verebélyi K. 1998: 413). A kerek évfordulókról való megemlékezésnek van egy retorikai tartalma is: kihangsúlyozódik, hogy az emlékezők korszaka 50, 75, 80, 100 stb. évnvi távolságokra van a nagy eseményektől, ebből az időtávlatból pedig a társadalmak erkölcsi imperatívusza az emlékezés.

Az emlékállítások a személyiségek, a megemlékezett vagy a múltban lezajlott események kerek évfordulóin, illetve az állami vagy nemzeti ünnepeken történtek.

269 A héber verzió némiképp eltérő szövegű: „Emlékezz rá, mit tett veled Amalék [MTörv 25,17] a világ teremtésének (5)704. évében, 1944-ben. Összegyűjtettek az akkori ideiglenes hatalom, a gonosz fasiszta magyar hatalom által tizennyolcezer zsidó, férfiak, asszonyok és gyerekek. Kegyetlen kínzások után vitettek az auschwitzi megsemmisítő táborokba, és más helyekre, és ott elpusztultak a gyilkos németek által, akiknek a szándéka az volt, hogy »Ne is emlékezzenek többé Izrael nevére.« [Zsolt 83,5]. Mi, a cluj-i szent közösségek maradékai, akik ezt az emléktáblát állítottuk a hősök és a szentek emlékére, akik életüket adták az Örökkévaló nevének megszentelésére, a pusztításuk öt teljes éve alatt. »Föld, ne fedd el véruket!« [Jób 16,19] Sosem feledjük el Izrael népének szentjeit.” [577.] (Bányai Viktória fordítása)

A román személyiségekről születésük és haláluk jubileumain emlékeztek meg. Aurel Moga orvosprofesszor születésének 90. (1993) [554.], Emil Racoviță biológus születésének 125. (1993) [566.], Alexandru Vaida-Voevod politikus születésének 90. (1993) [567.], Gheorghe V. Avramescu tábornok halálának 50. (1995) [588.], Dumitru D. Roșca filozófus születésének 100. (1995) [596.], Octavian Goga író halálának 60. (1998) [635., 636.], Ion Agârbiceanu író halálának 35. (1998) [638.], George Coșbuc író halálának 80. (1998) [639.], Sextil Pușcariu nyelvész halálának 50. (1998) [641.], Aron Pumnul irodalomkritikus születésének 180. (1998) [644.], Ion Creangă író halálának 90. (1999) [654., 655.], Liviu Rebreanu író születésének 115. (2000) [664., 665.], Alexandru Lapedatu történész és politikus születésének 125. és halálának 50. (2001) [677.] stb. évfordulóin állítottak emléktáblákat, mellszobrokat. Több esetben ezeket a megemlékezéseket összekapcsolták más évfordulókkal, a nemzeti jelentőségű események vagy nemzeti ünnepek megünneplésével.

Az emlékállítások egy része napra pontosan képezte le az évfordulókat. A Kormányzó Tanács megalakulásának 74. évfordulóján (1994. dec. 9.) [586.] emlékeztek meg a szervezet kolozsvári működéséről. A vasútállomás átadásának 125. évfordulóját emelték ki (1995. szept. 7.) [594.]. A revízió- és kommunizmusellenes megmozdulást kiváltó agresszió 50. évfordulóján (1996. máj. 28.) [604.] lepleztek le emléktáblát. A 4. Erdélyi Hadtest Parancsnoksága megalakulásának 80. évfordulóján emléktáblát avatott az egyik katonai alakulat a kaszárnya homlokzatán, illetve felállította Constantin Prezan marsall és Traian Monoiu tábornok mellszobrát az udvaron (1996. aug. 15.) [607., 608., 609.]; a 85. jubileumról ugyancsak emléktábla-állítással emlékeztek meg (2001. aug. 16.) [684.].²⁷⁰ Iulian Pop polgármester beiktatásának a 81. évfordulóján (2000. jan. 19.) [660.], a *Gândirea* ('Gondolat') folyóirat létrejöttének 80. évfordulójára (2001. máj. 2.) [682.] avattak napra pontosan emléktáblákat.

A román hadsereg bevonulásának 50. (1994) [582.], a George Coșbuc és George Barițiu líceumok létrejöttének 75. (1994) [575., 579.], az *Almanahul Literar* ('Irodalmi Almanach') megszületésének 50. (2000) [667.], a Iulian Pop Gazdasági Kollégium létrehozásának 80. (2001) [680.] kerek évfordulóját stb. emelték még ki.

Ezek a dátumok a régióban vagy a lokális társadalomban emberemlékezet óta jól működő dolgokra, töretlenül virágzó intézményekre irányítják a figyelmet. Ez az emberemlékezetnyi idő a román adminisztráció időszámítása, hiszen a megvalósítások nagy része nagyjából az egyesítéstől, illetve a II. világháborút lezáró párizsi békeszerződéstől datálódik.

Külön csoportba sorolhatók azok az emlékállítások, amelyek az állami vagy nemzeti ünnepekhez kötődnek. A legfontosabb román nemzeti ünnep (december 1.) előestéjén helyezték el a magyar királyt értékelő táblát Mátyás király lovas szobrának talapzatára (1992) [549.]. Ugyanezen ünnep alkalmából avatták Avram Iancu – ekkor még mellékalkalakok nélküli – szobrát (1993) [568.], Alexandru Vaida-Voevod emléktábláját (1993) [567.], Ioan Lupaș történésznek (1994) [584.] és az Erdélyi Román Nemzeti Tanácsnak (1994) [585.] állított emléktáblákat, a Hősök Emlékművét a Fellegváron (1995) [598.], Traianus oszlopának alapkövét (1998) [646.], illetve állították fel újra a Lupa Capitolina emlékművét (2002) [694.].²⁷¹ (Az Aron Pumnul román értelmiségiről való megemlékezést, a magyar

²⁷⁰ A 90. évfordulón (2006. aug. 16.) [726.], a vizsgált periódus után is állítottak emléktáblát.

²⁷¹ A vizsgált periódus után, 2005-ben, a térrendezéskor elbontott emlékművet 2008-ban, a nemzeti ünnepre avatták fel újra [742.].

iskolánál történő emlékállítást az is motiválhatta, hogy annak születésnapja a nemzeti ünnepnaphoz közel – 1998. november 27. – található [644.]

A román országrészek egyesítésének ünnepén (a 140. évfordulóra), január 24-én avatták Alexandru Ioan Cuza mellszobrát (1999) [648].

Május 9-e kiemelt nemzeti nap Romániában. Egyrészt Románia állami függetlenségének napja (1877), másrészt a II. világháború lezárására emlékeztető Győzelem Napja (1944), újabban pedig az Európai Unió Napja (1950) is. Ezen az emléknapon avatták Gheorghe V. Avramescu és Nicolae I. Dăscălescu tábornokok, a 4. Erdélyi Román Hadtest parancsnokainak mellszobrát a kaszárnya előtt (1995) [588., 589.], a Román Katona Emlékművét az ortodox székesegyház mögötti téren – a szovjet–ukrán katonák 1945-ös emlékművének [376.] helyén – (1996) [603.], illetve Octavian Goga író és politikus emléktábláját és mellszobrát (1998) [635., 636.].

1998-ban, az 1848. május 15-ei balázsfalvi román nemzetgyűlés 150. évfordulóján emlékeztek meg a román forradalmárok követeléseiről [637].

A nemzeti ünnepnapokon történő emlékállítások, a hangsúlyos időpontok megválasztásának funkciója a kiemelt eseményeket a román (nagy)nemzeti emlékezethez kapcsolni, szimbolikusan bebiztosítani, erősíteni.

A kanonizált időpontok megválasztása néhány esetben nem(csak) okot, hanem ürügyet is szolgáltatott a múltrol való beszélésre. Mihai Eminescu román nemzeti költő születésnapján²⁷² (1850. jan. 15) avatta fel a város polgármestere a Mátyás királyt értékelő román–angol nyelvű emléktáblát az uralkodó szülőházán (1996) [601.]. Az Amerikai Egyesült Államok nemzeti ünnepén, a Függetlenség Napján (1776. jún. 4.) avatták fel Woodrow Wilsonnak, a román nemzeti érdekeket támogató amerikai elnöknek a mellszobrát (2002) [691.].

Az emlékezet kihelyezésének, a tér etnikus megjelölésének és a kanonizált időpont szimbolikus hasznosításának másik – általam csak Kolozsvárról ismert – eljárása az volt, amikor a magyar nemzeti ünnepen (március 15.) avatott emléktáblákat a román elit. Nicolae Bălcescu, George Barițiu román forradalmároknak és a magyar nemesség erdélyi román áldozatainak (1996) [602.], az 1848-ban kivégzett románoknak (1997) [628.], Grigore Silași nyelvésznek (1999) [652.], Ștefan Meteș történésznek (2000) [661.] és Észak-Erdély Romániához csatolása emlékére (2004) [703.] a magyarság ünnepnapján állítottak emléktáblákat.

A román emlékállítások, megemlékezések idejének megválasztása tehát két tendenciát jelenített meg: 1. a múltira irányuló stratégiákat: ezek a lineáris időbe ciklikusságot iktató „kerek” évfordulók, amelyek az „örök visszatérés mítosza”²⁷³ értelmében ritualizálják és ciklikussá teszik a megemlékezést, 2. a jelenre irányuló stratégiákat: ezek a megemlékezési rítusok szervezésével az emlékező társadalmat teszik láthatóvá.

Magyar reakciók és emlékállítások – a mártírium konstrukciói

A helyi magyarság kisebbségi nacionalizmusának egyik legfontosabb összetevője a nemzetféltség diskurzusa volt. A román emlékezetkonstruálások így a magyarság recepciójában az egyik legjellemzőbb attitűdöt erősítették meg, amit a köznapi és irodalmi szóhasználat alapján a *kisebbségi sorstragédia* megnevezéssel írhatunk le.

272 2011-től a Román Nemzeti Kultúra Napja.

273 Mircea Eliade fogalma (vö: M. Eliade 1993).

A románok térbeli elsőbbségének, nemzeti folytonosságának és az egyesítések emlékezetének felépítése és folyamatos ünneplése a saját (román) nemzeti identitás erősítését célozta meg, illetve más etnikumok (főként a magyar) kizárására alapozott. A nyilvánosságban szervezett, a román elit által kezdeményezett emlékállításokban másrészt a helyi magyarság nem is kívánt részt venni, a saját nemzeti történelem eltérő megítélése miatt. A magyar diskurzus a magyar etnikumra nézve hátrányos nemzeti fenyegetettségként recepcióta a román nemzeterosztást. Ez a diskurzus a román személyiségeknek állított, politikamentesnek szánt emlékezetmegőrző szövegeket is a nemzeti/politikai paradigmában értelmezte. Ebben a perspektívában a tudósok, művészek stb. emlékezetének építése a hatalmi csoportok számára csak ürügyként szolgált a (magyar etnikum számára hátrányos) folyamatos történelmi beszédmódhoz.

A magyar etnikum ezért minden román részről érkező emlékállítást az etnicitás kódjával értelmezett. Mivel az emlékállítások eltérő etnikus diskurzusok mentén szerveződtek, ugyanaz a reális tér, nem vált egyformán szimbolikussá a két etnikum számára. Több esetben a magyar elit visszautasította az új román emléktáblák és szobrok megkoszorúzását, illetve nem vett részt az emlékállításokon. Ennek a gesztusnak a jelentése nyilvánvaló: a magyar elit nem fogadta el ezt a (román) történelmi interpretációt, az emléktáblát és szobrot mint ennek reprezentációját nemzetileg profánként, a maga számára sértőként értelmezte. A román emlékállításokon a magyar elit nem képviseltette magát; általános eljárásként a sajtó nyilvánosságában reagálta le a román kezdeményezéseket és gyakorlatokat: „kijavította”, „helyreigazította” a történelemtől szóló román diskurzusokat.

A magyar etnikum történelmi reprezentációinak megjelenítésére a legnyilvánosabb tereken (köztereken, utcákon, épületek homlokzatain stb.) nem nyílt lehetőség. Ezeket a kezdeményezéseket a Funar-féle városi vezetőség elgáncsolta, építkezési engedélyeket nem bocsátottak ki magyar emlékművekre. Így a magyar emlékezetszervezések és emlékállítások a kvázi-nyilvános, nemzetileg homogén környezetben, a magyar templomokban és a magyar iskolákban folytak.

A magyar kisebbségi keretben szerveződő emlékezési stratégiáknak tehát két nagyobb tendenciája volt megfigyelhető: 1. az emlékezet térbeliesítése és ritualizálása (amelyhez a kihelyezés eseménye és a megemlékezési rítus kapcsolódott, az emlékezés alapvetően írott és tárgyiasított formája), 2. a felszámolt emlékhely, a cenzúra alá helyezett emlékezés kommunikatív emlékezetbe való visszaszorulása (amelyhez az emlékezés alapvetően orális formája, a félnyilvános és privát kontextus társult).

A templom és az iskola – az emlékezet tárgya és helyszíne

A templomokban és iskolákban történő emlékállítások egy része az intézmények szerepének kiemelését, a múltban való elhelyezését, az időből való levezetését – egyszerűen *longue durée*-jét – valósította meg.

A kerekdombi református templom építési emléktábláján az építkezés nehéz körülményeit, a lelkész és a támogatók áldozatát emelték ki: „ISTEN AKARATÁBÓL/ EGY SŐTÉT KORBAN, SOKAKBAN/ ÉBRESZTVE A REMÉNYT, ÉPÜLT EZ A/ TEMPLOM 1977–80 KÖZÖTT/ Dr. DOBRI JÁNOS/ LELKIPÁSZTORSÁGA IDEJÉN/ HOLLAND, SVÁJCI, NÉMET, MAGYAR ÉS/ ERDÉLYI ÖSSZEFOGÁSSAL,/ GYŰLEKEZETÜNK ÁLDOZATOS/ MUNKÁJÁVAL.” (1990 után) [530.]

Az evangélikus-lutheránus templomban a romániai egyházkerület megalakításáról emlékeztek meg: „EBBEN A TEMPLOMBAN ÜLÉSEZETT/ 1921. JÚLIUS 7–9 NAPJAIN A/ KOLOZSVÁRI ZSINAT/ MELYEN KIMONDTÁK AZ ÖNÁLLÓ/ ROMÁNIAI ZSINATPRESBITERI EVANGÉLIKUS/ EGYHÁZKERÜLET/ MEGALAKULÁSÁT./ ELŐDEINK FÁRADSÁGOS MUNKÁSSÁGÁRA/ EMLÉKEZVE, ISTEN IRÁNTI HÁLÁVAL ÖRÖKITETTE/ MEG E TÉNYT A MEGALAKULÁS 75. ÉVFORDULÓJÁN/ AZ EGYHÁZKERÜLET ÜNNEPI KÖZGYŰLÉSE.” (1996) [606.] Ugyanitt Szedressy Pál püspöknek is emléktáblát állítottak: „EGYHÁZKERÜLETÜNK PÜSPÖKE/ ÉS GYŰLEKEZETÜNK LELKÉSZE/ HALÁLÁNAK 5-IK ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL/ HÁLÁVAL EMLÉKEZIK EGYHÁZKERÜLETÜNK/ ÉS A KOLOZSVÁRI GYŰLEKEZET.” (1996) [612.]

A kétágú református templom felszentelésének 145. évfordulóján (1996) éltek emlékállítással. Az emlékkaput „ÁLLÍTTATTA A HÓSTÁTIK KÖZÖSSÉGE/ JAKAB GYÖRGY F.G. EMLÉKÉRE.” [613.]

A hidelvi református egyházközség a gyülekezet lelkipásztorainak névsorát örökítette meg a templomavatás 100. évfordulójára (1998) [633.].

A Protestáns Teológiai Intézet 100 éves jubileumára a hallgatók haranglábként is funkcionáló emlékművet állítottak (1995) [597.]. A Bethlen Kata Diakóniai Központ „ÉPÜLT ISTEN DICSÓSÉGÉRE A KÜLFÖLDI TESTVÉREGYHÁZAK ÉS/ HÍVEINK SEGÍTSÉGÉVEL 1992–1996 KÖZÖTT KRISZTUS URUNK/ PARANCSA SZERINT A SZERETET SZOLGÁLATÁRA, SEBEK GYÓ-/ GYÍTÁSÁRA, ÉLETEK MENTÉSÉRE, ÚJ NEMZEDÉKEK NEVELÉSÉRE,/ HITÜNK ÁPOLÁSÁRA./ FELSZENDELTE 1996. JÚNIUS 20-ÁN.” [605.] Az Unitárius Kollégium új épülete felavatásának 100. évfordulóján az Unitárius Egyház emlékezett meg a Brassai Sámuel Líceum/János Zsigmond Unitárius Kollégium épületében (2001) [685.].

A tanintézetek és egyházközségek keretében lezajlott emlékállítások más része magyar történelmi eseményeknek és személyiségeknek, illetve a megemlékezések keretül szolgáló intézményekhez kötődő egyletek kiemelésére és megörökítésére történt.

2000-ben a magyar államalapítás 1000. évfordulójáról több egyházközség és iskola is megemlékezett. Reményik Sándor mellszobrának avatását is ehhez az eseményhez kötötte az evangélikus gyülekezet: „A KETTŐS MILLENNIUMI/ ÜNNEPSÉGEK ESZTEN/ DEJÉBEN EMELTETTE AZ/ EVANGÉLIKUS EGYHÁZ.” [669.] A Farkas utcai református templomban a reformáció emléknapiján (október 31.) avattak emléktáblát: „EZEN MILLENNIUMI/ EMLÉKTÁBLÁT/ AZ ERDÉLYI REFORMÁTUS/ EGYHÁZKERÜLET/ IGAZGATÓTANÁCSA/ ÁLLÍTOTTA A KERESZTYÉN/ ÁLLAMALAPÍTÁS/ 1000. ÉVFORDULÓJÁN/ KOLOZSVÁRÓTT/ 2000. OKTÓBER 31-ÉN.” [670.] A Brassai Sámuel Líceumban az Unitárius Egyház emlékezett meg: „AZ EMLÉKTÁBLÁT A MAGYAR/ ÁLLAMALAPÍTÁS EZREDÉVES/ ÉVFORDULÓJÁN ÁLLÍTOTTA/ AZ ERDÉLYI UNITÁRIUS EGYHÁZ./ 2000. XI. 26-án.” [673.] Ugyanitt a kollégium is emléktáblát avatott: „Isten iránti hálával/ állította az/ UNITÁRIUS KOLLÉGIUM/ MILLENIUM 2000/ emlékére.” [674.]

Az evangélikus templom belső udvarán állítottak emléktáblát, majd mellszobrot (2000) [669.] Reményik Sándor költőnek, a transzszilvanista ideológia emblematisz alakjának. 1991-es emléktáblája a kettős évfordulóra készült: „E templom s iskola között/ Futkostam én is egykoron/ S hűtöttem a templom falán/ Kigyulladt gyermekhomlokom/ REMÉNYIK SÁNDOR/ 1890–1941/ Születésének 100. halálának 50./ évfordulójára e táblát elhelyezte/ a kolozsvári gyülekezet.” [537.] Bartalis János „költő, az Evangélikus Egyház felügyelője” mellszobrát [544.] 1992-ben, a személyiség születésének 100. évfordulóján állították.

Ugyanitt – az egykori Kossuth utcai templomban – adtak helyet Kossuth Lajos, Magyarország 1848–49-es kormányzója emlékének (2002) [693.]

A Farkas utcai református templomban helyezték el átmenetileg – polgármesteri engedély hiányában – a Bocskai István magyar fejedelem szülőházára szánt emléktáblát: „E HÁZBAN/ SZÜLETETT/ KISMARJAI/ BOCSKAI ISTVÁN/ MAGYAR- ÉS ERDÉLY-ORSZÁG/ FEJEDELME/ A SZÉKELYEK GRÓFJA/ 1557. I. 1-ÉN/ A GYÓZTES SZABADSÁGHARC/ VEZÉRE/ KASSÁN HÚNYT EL 1606. XII. 29-ÉN/ KOLOZSVÁRON RAVATALOZTÁK/ GYULAFEHÉRVÁRON TEMETTÉK/ A HÁLÁVAL EMLÉKEZŐ/ UTÓKOR NEVÉBEN/ 2001. X. 27-ÉN/ KÖZADAKOZÁSBÓL ÁLLÍTTATTA/ A BOCSKAI ISTVÁN/ HAGYOMÁNYŐRZŐ EGYESÜLET.” [686.] (2003-tól a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem székelyül is szolgáló épületben helyezték el.)²⁷⁴

A Szent Mihály-plébánia udvarán állított emléktáblát Bajor Andor írónak, a katolikus *Keresztény Szó* folyóirat alapító főszerkesztőjének a stockholmi Erdélyi Könyv Egylet (1991 után) [542.].

A Protestáns Teológia belső udvarára szállították Kecskeméthy István bibliafordító fejfáját a Házsongárdi temetőből (1992–1995 között). A másodlagos elhelyezésben a sírmegváltás hiányában eltávolítottatott kopjafa emlékműként funkcionál [552.].

A felekezetekhez is kötődő iskolákban a névadóknak, az egyházi előjáróknak és neves diákoknak is emléket állítottak. A Báthory István Elméleti Líceum dísztermében helyezték el Márton Áron római katolikus püspök mellsobrát (1993) [564.]. Az alapító és névadó mellsobrát 2002-ben avatták: „Báthory István, Isten kegyelméből Lengyelország királya, Erdély fejedelme, a kolozsvári katolikus iskola alapítója.” [690.] Az iskola egykori diákjának, Kuncz Aladárnak, a *Fekete kolostor* írójának a Franciaországban lévő francia–magyar nyelvű emléktáblájának másolatát is elhelyezték: „KUNCZ ALADÁR MAGYAR ÍRÓ (1886–1931)/ INTERNÁLTKÉNT ÉLT ITT 1914-TŐL 1916-IG/ EZ AZ ÉLMÉNY IHLETTE/ FEKETE KOLOSTOR CÍMŰ REGÉNYÉT.” (2003) [700.] A katolikus gimnázium 2004-ben, az iskola fennállásának 425. évfordulóján mellsobrot állított Pázmány Péter hittudós püspöknek [704.]. Dávid Ferenc unitárius vallásalapító mellsobrának felállítását a Brassai Sámuel Líceum kezdeményezte (1992) [546.]. Apáczai Csere János domborművű szobrát a nevét felvevő iskola dísztermében helyezték el (1995) [591.].

A Brassai Sámuel középiskolában az Unitárius Egyház több egyházi eseménynek is emléket állított: „MILLENIUM 2000/ A Dávid Ferenc Egylet 115./ az Ifjúsági Egylet 100./ és a Nőszövetség 90./ évfordulója alkalmából állította/ az Unitárius Egyház.” (2000) [675.] Az unitárius kollégium az 1848–1849-es szabadságharcban elesett diákjairól is megemlékezett (2002) [689.].

A tudományos és kulturális intézmények emlékállításai

A magyar tudományos és kulturális intézmények is kezdeményeztek emlékállításokat. 1992-ben a kolozsvári magyar színjátszás a 200. jubileumát ülte meg. Ez alkalomból a színház vezetősége emléktáblát szándékozott állítani a Farkas utcai, egykori kőszínház helyén levő Egyetemiek Háza épületére. Az elkészült háromnyelvű (román–ma-

274 A fejedelem szülőházán a vizsgált periódus után (2011-ben) állítottak magyar–angol–román nyelvű emléktáblát [757.].

gyar–német) emléktábla elhelyezését a Polgármesteri Hivatal nem engedélyezte. Végül az Állami Magyar Színház épületében helyezték el (átmenetileg). A magyar felirata: „EZEN A HELYEN KŐSZÍNHÁZ ÁLLT, A MAGYAR/ SZÍNJÁTSZÁS ELSŐ ÁLLANDÓ ERDÉLYI/ OTTHONA. E TÁBLA ÁLLÍTTATOTT 1992-BEN, A/ »SZÍNÉSZ KÖZTÁRSASÁG« MEGALAPÍTÁSÁ-/ NAK 200. ÉVFORDULÓJÁN.” (1992) [550.]

A magyar intézmények emlékállításai a székházak belső udvarán vagy az épületek belsejében zajlottak, mivel ezekhez a terekhez nem volt szükség a hivatalos engedélyekre. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület állíttatta Herepei János helytörténész, „AZ ERDÉLYI MŰVELŐDÉS/ JELES KVTATÓJA” szülőházának emléktábláját (1991) [538.]. Az intézmény dísztermében Kós Károly építész, közíró, transzszilvanista ideológus mellszobrát (1997) [626.] helyezték el. Szabédi László költő lakóházának (Szabédi Emlékház) emléktábláját az Erdélyi Magyar Közművelődési Egylet, a Korunk Stúdió és a Romániai Magyar Írószövetség avatta (1993) [563.]. (Az említett intézmények az éves rendszerességgel megtartott Szabédi Napok állandó szervezői is.) A BBTE Magyar Nyelv és Kultúra Tanszéke Szentkatolnai Bálint Gábornak állított emléktáblát, az orientalista születésének 150. évfordulójára (1994) [578.]. A Heltai Alapítvány a székházat adományozó személyről emlékezett meg: „E HÁZAT/ A HELTAI ALAPÍTVÁNYNAK ADOMÁNYOZTA/ FILEP MARGIT/ 1900–1992/ AKI ÉLETÉT A BOLYAI EGYETEM/ KÖNYVTÁROSAKÉNT AZ ERDÉLYI/ MAGYAR KULTÚRA ÜGYÉNEK SZENTELTE.” (1997) [625.]

A zsidó emlékállítások

Nem lenne méltányos és torz lenne a kép, ha nem említenénk meg a zsidó hitközség által önállóan kezdeményezett emlékállításokat is. A deportálás és a holokauszt 50. évfordulója kapcsán a hitközség a Deportáltak Emléktemplomában megemlékezett az 1812–1944 között tevékenykedő ortodox szertartású rabbikról (1995) [592.], illetve az 1882–1944 közötti neológ szertartású rabbikról, akiknek emléktábláját „dr. Moshe Carmilly Weinberger, e templom utolsó rabbijának részvételével, 1995. október 24-én leplezték le.” [595.] Az emléktáblák szövegét héberül és románul fogalmazták meg.

A zsinagógában román és héber emléktáblákat állítottak annak a zsidó ejtőernyősnek, aki tevékenyen részt vett az ellenállásban: „In memoriam. Peretz Goldstein (1923–1944) ejtőernyős emlékére, aki ennek a városnak lakója volt és tagja az erdélyi cionista mozgalomnak. 1941-ben alijázott [Palesztinába vándorolt], a Ma’agan kibuc tagja lett. 1944. április 15-én életét kockáztatta Joel Palgi ejtőernyőssel együtt, akivel az ellenség által elfoglalt területre lettek bevetve, hogy a fasiszta elnyomás alatt lévő testvéreiket segítsék. Budapesten fogták el és Oranienburgba (Németország) vitték, ahol nyoma veszett. Emléke legyen áldott!” (2000) [671.]²⁷⁵

275 A héber verzió némiképp eltérő szövegű: „Peretz Goldstein cluj-i ejtőernyős (1923–1944) emlékére, aki az erdélyi cionista mozgalom neveltje volt. 1941-ben alijázott [Palesztinába vándorolt] és a Ma’agan kibuc alapító tagja volt. 1943-ban önkéntesen jelentkezett az ejtőernyős egységbe. 1944. április 15-én társával, Joel Palgival együtt ejtőernyővel dobták le az ellenséges vonalak mögé, hogy segítséget nyújtsanak a zsidóknak és harcoljanak a nácik ellen. Peretz Goldsteint Budapesten letartóztatták, Oranienburgba (Németország) vitték és ott nyoma veszett. Emléke legyen áldott!” [672.] (Bányai Viktória fordítása)

Összegzés. A nemzeti diskurzusok

Az 1989 utáni emlékállításokra és megemlékezésekre az etnicitás élménye, a felülről szervezett emlékezet és a nemzeti paradigmákban láttatott történelem volt jellemző. Az 1989 utáni emlékezetszervezésből elkülöníthető a Funar-korszak (1992–2004), mivel a három mandátumot végigvitt polgármesternek és az ideológiai álláspontokban hasonló, a városvezetésben részt vevő román elitnek a múlt létrehozására irányuló igyekezetét sajátos emlékezetvállalkozásnak tekinthetjük. Ezt az időszakot nagyon átgondolt, szisztematikus múltkezelés jellemezte. A vezető elit kitartott a létrehozott emlékezzettartalmak mellett, ugyanakkor az emlékezet helyeinek más alakzatait is megcélozta. Ide sorolhatók az utcanévadások, a különféle tudományos, kulturális és oktatási intézmények névadásának támogatása vagy szervezése, a nyilvános terek nemzetiesítése, azaz a román történelem és a román város szimbolikus és narratív reprezentálása.

A fentiekben a megjelölt időszak emlékezetszervezését, emlékezési alakzatait és diskurzusait vizsgáltam. Bemutattam a tartalmi és formai sajátosságait, amelyek során bizonyítást nyert, hogy a kollektív emlékezet létrejötte nem spontán szerveződés, hanem tudatos szerkesztés eredménye. Az emlékező, az emlékezetet felügyelő elit (társadalmi és/vagy politikai csoport) harcolt a múlt birtokba vételével és az aktuális társadalmi és politikai konjunktúra érdekében felhasználta ezt a múltat.

A politikai rendszer átalakítása mellett szükségessé vált a múlt átértelmezése is. A forradalmi eseményekkel egyidőben elkezdődött a kommunista rezsim műltszervezésének – főként az ideológiát legitimáló tartalmainak – felszámolása a nyilvánosságból. A rendszerváltás eseménye és áldozatai a közösségi megemlékezések (emlékállítások, megemlékezések, egyházi szertartások, nyilvános rítusok) révén szinte azonnal felváltották és az ellentétes pólusról pozicionálták a kommunizmus emlékezetét.

Az 1992-re emancipálódó politikai elit megkezdte a tér és a jelen maga számára legitim múlttal való benépesítését és társadalmi beelését. A román elit a maga politikai és kulturális előzményeit hozta be a térbe. A demokrata személyiségek, a kommunizmus előtti nemzeti mozgalmak, a demokratikus berendezkedés két világháború közötti előképei jelentették az emlékezetet felügyelő csoport legitim bázisát. A nemzeti múlt megteremtésében kettős tendencia bontakozott ki: egyrészt megtartották vagy új emlékállításokkal megerősítették a nemzeti történelem (kommunizmus alatt is szervezett) reprezentációit, másrészt visszatértek a korábban (főként a két világháború között) elkezdett emlékállításhoz. Ezek alapján a román nemzeti múlt a következő tematikai egységekre bontható: dák-római eredetmítosz, korai nemzeti mozgalmak, egyesítési törekvések, az 1848–1849-es román forradalom, a nemzeti emancipáció állomásaiként értelmezett parasztfelkelések, a nemzet- és országegyesítések, az antikommunista ellenállás stb.

A román emlékállítások kognitív sémái többes, lépcsőzetes alakzatba szervezhetőek: 1. a román nemzeti eredetet beláthatatlan időre (ókor, római kor) lehet visszavezetni (szemben a magyarral, amely csak a honfoglalás korára tarthat igényt); 2. a nemzeti identitást így folytonosságként lehet meghatározni (amelynek kiemelt pontjai az integrációs törekvések [eredet]mítoszai); 3. az eredetudat és a nemzet „valóságos” léte legitimálja a térszervezési törekvéseket (mi több: felhatalmazza és kötelezi rá az emlékező elitet); 4. az egyedül hiteles múlt alapján a nyilvános térszervezésre csak a román etnikum tarthat igényt.

Az eseményekben közös tér többi etnikuma ebbe a kizáró diskurzusba nem fért bele. Az együtt élő nemzetiségek múltból megalkotott elképzelései ütköztek, a magyar etnikum

számára hátrányos szempontúvá, degradálóvá, kompromittálóvá vált a közös tér kihe-lyezett múltja. A román történelmi emlékezet megkonstruálása egyoldalúvá lett, háttérbe szorította, elfedte, elnyomta a magyar múlt nyilvános felépítését. A magyar elit és a ma-gyar emlékezetközösség egyrészt éppen a román elit tevékenysége nyomán szerveződött. A román elit „magyarellenés” emlékállításaira, megemlékezéseire gyertyás tüntetésekkel, élőlánccal, sajtóközleményekkel, ökumenikus istentiszteletekkel stb. reagáltak.

A magyar elit és a véleményét továbbító média a sértett fél pozíciójából érvelt. A nemzeti érzékenység a mártírium eszköztárát mozgósította. A magyar média és a politikai közélet ezekre az emlékezetszervezésekre úgy reagált, mint Gheorghe Funar „ténykedéseire”, aki „újabb cinikus provokációt”, „soviniszta izgatást” követett el. A ki-sebbségi sorstörténet drámai folytonosságaként és a nemzeti mártíromság okozója-ként tekintették a „polgármester újabb emléktábláit” és „újabb szobrait”, ezáltal folyton újratermelve a kisebbségi diskurzusokat.²⁷⁶

Amint már kitértem rá, a legnyilvánosabb terekben történő emlékállítások lehetősé-gét a román elit birtokolta. A magyar emlékezetszervezések színtereivé a nemzetileg ho-mogén terek, a magyar intézmények, a magyar templomok és a magyar iskolák váltak. A helyszín értelemszerűen beszűkítette a megemlékezési lehetőségeket, a kihelyezett em-lékezet tartalmát: a lokális események mellett a nemzeti események egyházi/keresztényi vagy iskolákhoz való kötődésük révén jelentek meg. (Természetesen ez fordítva is értel-mezhető: a gyülekezetek/templomok és iskolák múltja a nemzeti eseményekhez köthető.)

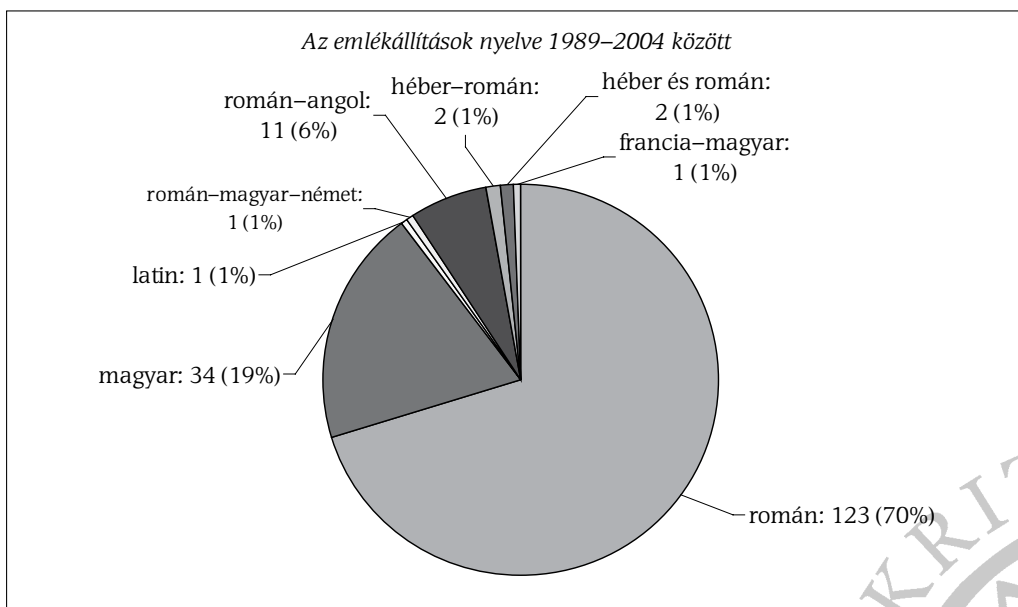
Az emlékállítások behúzódása ezekbe a belső terekbe az emlékezetnek a helytől kölcsönzött szakralizálódása és a nemzeti martirológia forgalmazása mellett magának az emlékezetnek az elszigetelődését is jelzik. Az emlékezetközösség partikulárisként mutatkozott, az emlékezet pedig ezekben a homogén terekben nem töltekezhetett az emancipatív működéséhez szükséges etnikus interpretációkkal, ugyanakkor az intéz-mények profilja és zártsága nem tette lehetővé az állandó receptálását a kívülállók (és más etnikumok) részéről. (Ugyanez érvényes a zsidó hitközség életének, a deportálás-nak és az üldöztetésnek a zsinagógában történt emlékállításokra is.)

Egyértelmű, hogy a román emlékezetszervezések sikerességéhez hozzájárult a politi-kai pozícióból eredő hatalmi fenntartottság. Azonban a létrehozott emlékezet kollektív-vé válásához, közösségi elfogadottságához az emlékezet tartalom állandó használatban tartására is szükség van. Nehezen mérhető ez a hatás: az emlékterekhez rendelődő spon-tán és szervezett beélési-bejárési technikák vizsgálata alapján lehetne ezeket a kollektív emocionális kötődéseket lemérni. Ennek vizsgálatára most nem fektettünk hangsúlyt.

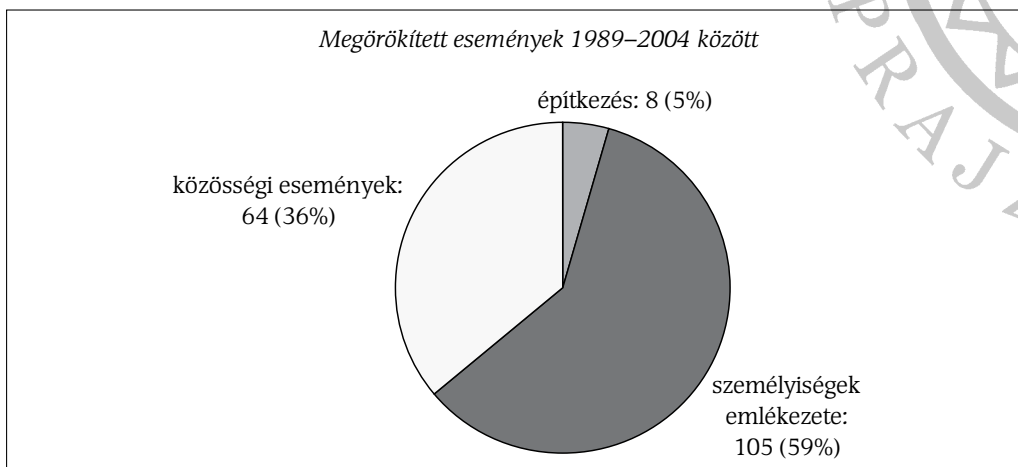
Az emlékállítások nyelve • A vizsgált korszak 177 emlékállítását áttekintve a nyel-vi megoszlás következő adatsorát kapjuk: 123 (70%) román, 34 (19%) magyar, 11 (6%) román–angol (ugyanazon emléktáblán/szobron), 2 (1%) héber–román, 2 (1%) héber és román (külön-külön elkészített emléktáblák), 1 (1%) latin, 1 (1%) francia–magyar és 1 (1%) román–magyar–német. A tisztán magyar nyelvűek mellett a magyart is tartalma-zó többnyelvű emléktáblákat és szobrokat (összesen 36; 20%) a magyar elit állította, a fennmaradó hányadot (összesen 131; 74%) pedig a román elit, illetve a zsidó hitközség (a román nyelvűekkel együtt 7; 4%) állította.²⁷⁷

276 Az idézetek a korabeli magyar napisajtóból származnak.

277 Szemléltetését lásd az etnikai és térbeli megoszlás ábráján.

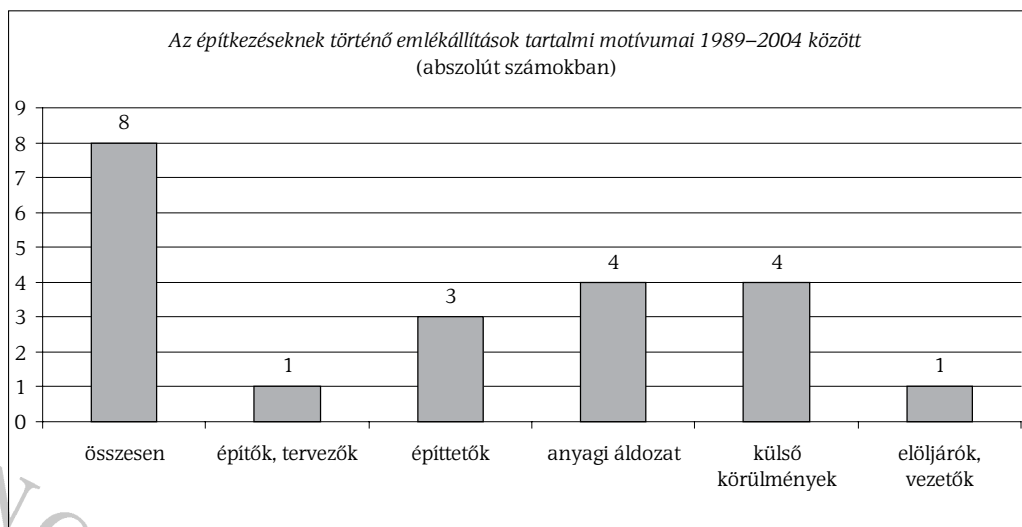

Az események megörökítése • Az események megörökítésének regisztrált motívumai: 1. a gyarapodó város megjelenítése (építéstörténet), 2. a városban zajló vagy a városhoz kötődő események (személyiségek kultusza és a közösségi események megjelenítése). Az első csoportba 8 (5%), a másodikba összesen 169 (95%) emlékkállítás tartozik. A közösségi eseményeknek és személyiségeknek történő emlékkállítások jelentették a megemlékezések domináns motívumait.

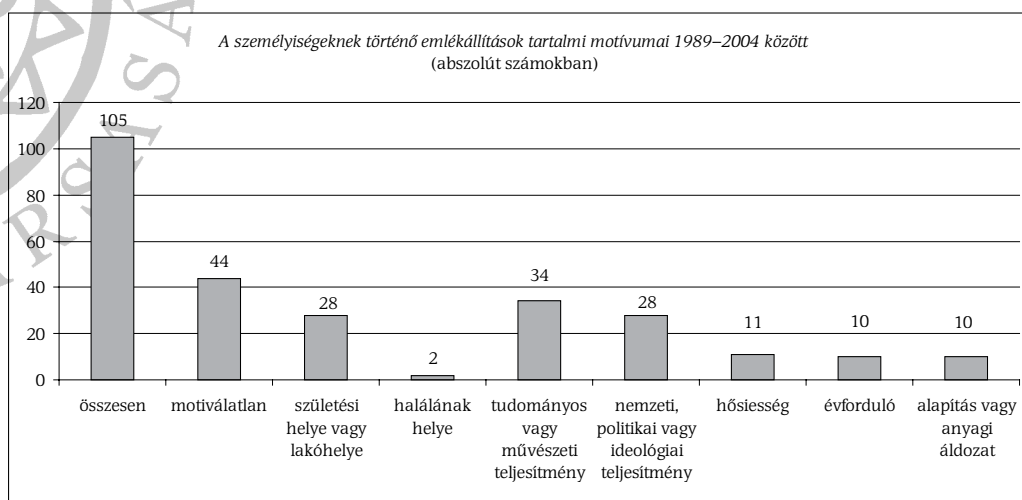

Az emlékkállítások tartalmi motívumai • A 177 esetből csupán 8 emlékkállítás örökített meg építkezést. A társadalomra utaló motívumok megoszlása, előfordulása a következő: az építők, tervezők (1), az építetők (3), anyagi áldozat (4), az építkezés külső körülményei (4), előljárók, vezetők (1).

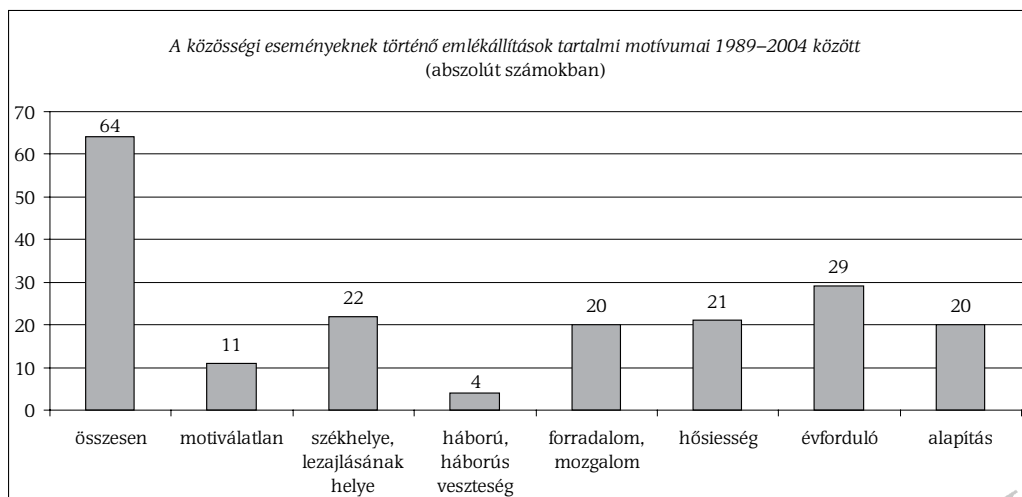
ÖSSZEGZÉS. A NEMZETI DISKURZUSOK

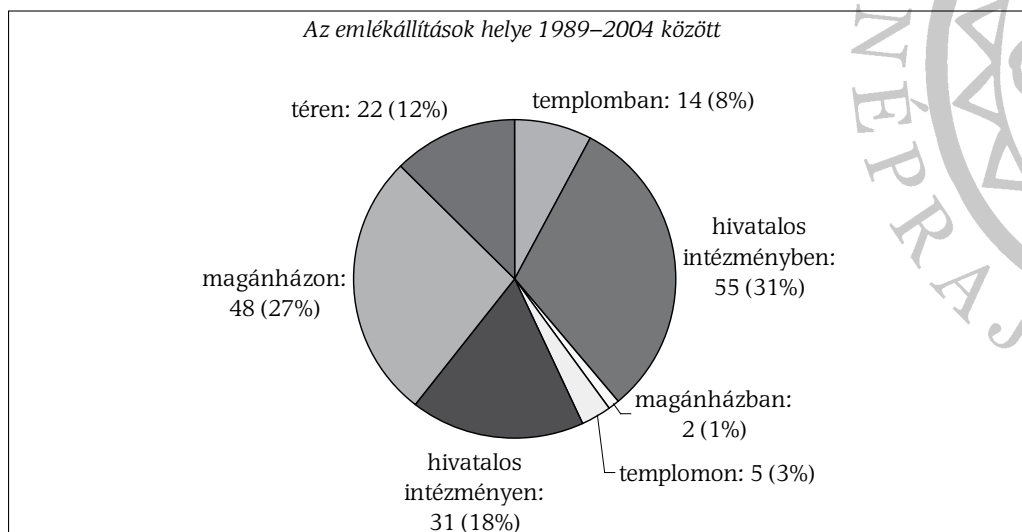
A személyiségeknek történő emlékkállítások tették ki a megemlékezések legnagyobb hányadát. A 105 esetből 44 motívátlan (azaz az emléktábla/szobor nem tartalmaz a kihelyezésre vonatkozó szövegszerű indoklást), 61 esetben pedig történik valamilyen utalás az emlékkállítás indoklására. A személyiségek kultuszának tartalmi motívumai: a személyiség születési helye vagy lakóhelye (28), halálának helye (2), tudományos vagy művészeti teljesítménye (34), nemzeti, politikai vagy ideológiai teljesítménye (28), hősiessége (11), évfordulója (10), illetve anyagi áldozata vagy alapítói tevékenysége (10).

A közösségi eseményeknek történő emlékkállítások közé 64 eset sorolható. 11 emlékkállítás nem tartalmaz indoklást. A fennmaradó 53 emlékkállítás tartalmi motívumai a következők: az esemény székhelye, lezajlásának helye (22), háború vagy háborús veszteség (4), forradalom vagy nemzeti mozgalom (20), hősiesség (21), évforduló (29), alapítás (20).

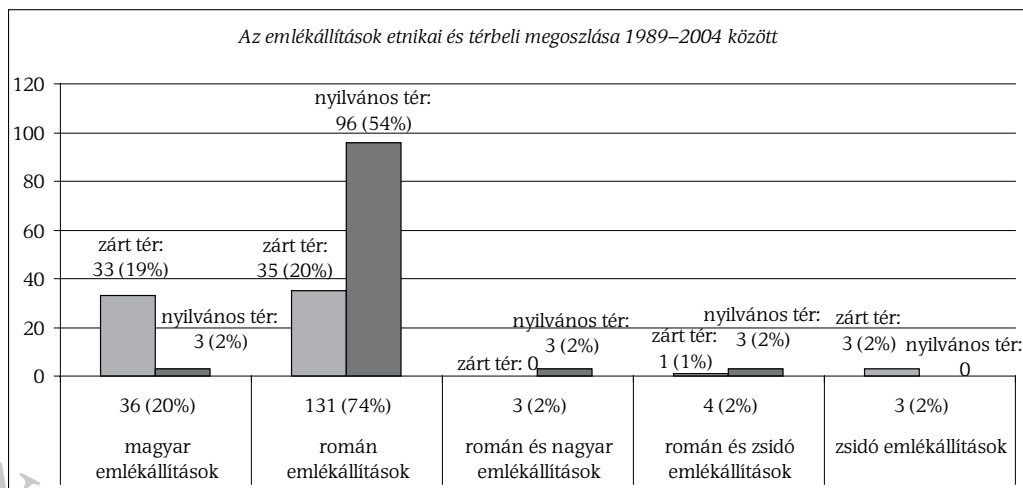

Az emlékéllátások helye • Az emlékezés helyét tekintve a 177 emlékéllátás 71–106 (40%–60%) arányban a zárt–nyilvános terekben történt. A zárt tereket a templombelső (14; 8%), a hivatalos intézmények (55; 31%) és a magánházak (2; 1%) jelentik. A nyilvános térrészekhez a templomok külső falai (5; 3%), a hivatalos intézmények, középületek (31; 18%) és magánházak homlokzatai (48; 27%) és a terek (22; 12%) tartoznak.

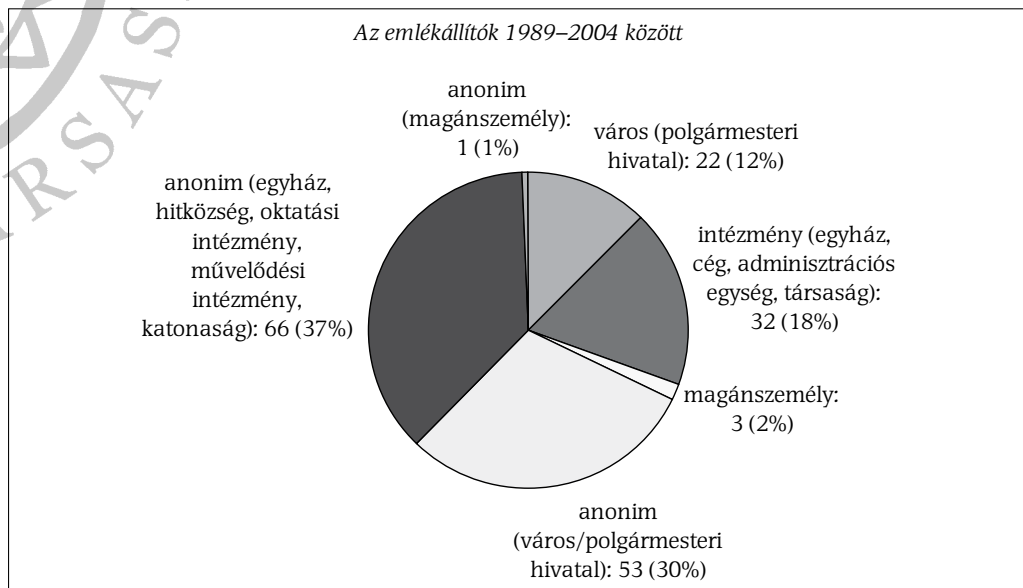

Ennek alapján elmondható, hogy ebben a korszakban az emlékéllátások nagyobb része a nyilvános terekben szerveződött. Ismerve a korszak hatalmi-politikai viszonyait, figyelembe kell vennünk az emlékéllátások etnikai vonatkozását is. A román emlékéllátások nagy része a nyilvánosságot foglalta le a maga számára, míg a magyar emlékéllátások döntő többsége a zárt, etnikailag homogén terekben (templom, iskola) történt. Ebből is megállapítható a román etnikum nyilvánosságbeli dominanciája.

ÖSSZEKÉPÉS. A NEMZETI DISKURZUSOK

Az emlékéllítók • A megszövegezés 57 esetben (32%) említi az emlékéllítót, 120 esetben (68%) anonim marad. Az emlékéllítót három csoportba sorolhatjuk: a város (azaz a polgármesteri hivatal) (22; 12%), intézmények (egyház, cég, adminisztrációs egység, társaság) (32; 18%), magánszemélyek (3; 2%). Az anonim kategória az emlékéllítés jellege, helye és felirata alapján kikövetkeztethető, megfejthető; a névtelenség a következő kategóriákra bontható: a város (azaz a polgármesteri hivatal) (53; 30%), intézmények (egyház, hitközség, oktatási intézmény, művelődési intézmény, katonaság) (66; 37%), magánszemély (1; 1%). Megállapítható, hogy a magánszemélyek jelenléte elenyésző, az emlékéllítók nagy részét a hatalmi és társadalmi csoportok tették ki.

Ebben a fejezetben főként a román és a magyar múlthasználatot mutattam be. Nem tértem ki azokra a csoportokra, de fontosnak tartom megemlíteni, akiknek nincsenek reprezentációik, akiknek nincs emlékezete, akik kimaradnak az emlékezetkonstruálásból. Ide sorolhatók:

1. Azok az a.) etnikumok, amelyeknek nincs történelmük vagy nem érzékelték a történelmet (*stacionér* vagy *hideg* társadalom – vö: C. Lévi-Strauss 1962: 309), b.) azok az etnikumok vagy társadalmi csoportok, amelyeknek nincs elfogadott vagy széles körű írásbeliségük és intézményi háttérük. Mindkét csoportot esetünkben, de az egész régióra jellemzően is leginkább a romák jelentik;
2. A különféle szociokulturális csoportok, amelyeket nem jelenítenek meg (pl. a szubkultúrák, a lakónegyedek és a városi perifériák társadalmi);
3. A nők, akiknek története kimarad a hivatalos történelemből. Az emlékezetkonstruálás egy maszkulin műfaj, a nők csak az emlékezetmegőrző emléktárgyakon tűnnek fel (de nincsenek pl. történelmi hősnők). Ugyanakkor maga az emlékéllító és megemlékező csoport is többnyire maszkulin;
4. A fentiekkel összefüggően azok, akik hiányoznak a politikai és közéleti nyilvánosságból.

Amint láthattuk, a társadalom színterein új rítus jelent meg, amely a 20. századra az egyik legmeghatározóbb, legérzékenyebb, közösséget szervező és identitásokat modelláló tényezővé vált. Ez pedig az emlékezés rítusa. A múlt létrehozása nyomán a különböző motívumok, hatások figyelhetők meg: 1. a folyamatos múltszervezés a lokális emlékezet és a lokalitás megteremtését váltja ki; 2. az emlékezet térbeliesítésével a történelem háziasítása (*domestiquer l'histoire* – vö: D. Fabre dir. 2000), szociális használatba vétele, a jelennek múlttal való benépesítése is lezajlik; 3. az emlékezési alakzatok a múltat beépítik a mindennapi élet szerkezetébe, pragmatikus használatnak vetik alá (pl. utcanév, intézménynév); 4. a tér etnicizálódása láttatja és fenntartja az etnikai határokat; 5. az emlékezetszervezésekben megnyilvánuló magatartások újratermelik a struktúrát és politikai pozíciókat (többség–kisebbség, hatalmi–ellenzéki stb.); 6. az emlékéllítás és az emlékezési rítus integrálja és szegmentálja a társadalmat: az együvé tartozás és különállás élményét nyújtja; 7. a társadalom szerkezete láthatóvá és megtanulhatóvá válik; 8. a múlt politikai tőkeként funkcionál: a különböző csoportok az imaginárius múltból politikai előnyöket kovácsolnak; 9. román etnikai dominancia jelenik meg a nyilvánosságban.